
TÜRK DEMOKRASİ TARİHİNİN VAZGEÇİLMEZ UNSURU: DİN (İSLAM)- SİYASET İLİŞKİSİ

Yusuf TEKİN *Gaziosmanpaşa Üniversitesi

"Dinin siyasetle ilgisinin olmadığını söyleyenler dinin ne demek olduğunu bilmeyenlerdir." (Mahatma Gandhi)

GİRİŞ: GENEL OLARAK SİYASETİN BİR UNSURU OLARAK DİN

Din sadece ülkemizde değil tüm dünyada, tarih boyunca siyaseti etkileyen hatta belirleyen ana dinamiklerden birisi olmuştur ve olmaya da devam etmektedir. Hatta bu önermeyi dinin yüzyılımızın bir din yüzyılı olacağı biçiminde kehanetlerle tanımlayanlar da azımsanmayacak orandadır. Bu süreç içinde bazen siyasal tezleri meşrulaştıran bir araç, bazen Türkiye’de olduğu gibi demokratik siyasal yaşamın kesintiye uğratılması için bir gerekçe, bazen demokrasiyi önceleyen ve içinde barındıran bir unsur, bazen de demokrasi ile karşı karşıya bir cephe.

Bu tarihsel süreç içinde dinin siyasal alandaki en yoğun kullanımı, ondan meşruluk temin edici bir araç olarak yararlanmak biçimindedir. Egemenliğin meşruluğu üzerindeki bütün literatürde mutlaka din olgusuna yer verilir(Örnekler için bknz: Wach, s.341-373). Fakat din-siyaset ilişkisini salt meşruiyetle sınırlandırmak, inanılmaz ölçüde geniş bir alanı oldukça daraltmak anlamına gelir. Meşruluk dışında, dinle siyaset arasındaki çeşitli bağlantı noktaları olarak; karşılıklı nüfuz etme,

---

* Doç. Dr.,Gaziosmanpaşa Üniversitesi,İ.İ.B.F Kamu yönetimi Bölümü.

çatışma ve işbölümü gibi başlıklar şeklinde sıralanabilir (Köktaş, s.40). Ayrıca her iki alan da özünde insan davranışlarının içeriğini belirleme ve insan davranışlarında değerlerin gerçekleştirilmesiyle ilgilendirler. Dolayısıyla siyasal alanda egemen olan devlet ile din arasında tarih boyunca kayda değer bir iktidar ilişkisi olduğunu iddia etmek abartılı olmayacaktır. Ki Mısır, Roma, Eski Yunan, Roma gibi kadim medeniyetlere bakıldığında tarihin başlangıcından itibaren dinin toplumsal ve kültürel yapının dolayısıyla siyasetin merkezinde yer aldığını, bu çerçevede bazen din adamlarının siyaset içinde etkin roller aldığını, bazen de siyasetçilerin kutsal özelliklere sahip olduğuna dair bir kanının yayıldığını görürüz (Barbier, 1999: 12).

Nur Vergin, tarih boyunca din-devlet ilişkilerinin kabaca dört evrede ele alınabileceğine dikkat çeker (Vergin, 1994: 6-9). İlk evre Calvin, Luther ve Bossuet'nin şahsında belirginleşen devletin dinden bağımsız bir karakterinin olmadığı, dolayısıyla din sayesinde ayakta durabilen bir varlık olarak tanımlandığı ve "kilise devleti" olarak adlandırıldığı dönemdir. İkinci evre ise, Machiavelli, Hobbes, Montesquieu ve Rousseau gibi isimlerin formüle ettiği ve özetle dini siyasete bağlı bir kurum, bir araç olarak algılandığı bir dönemdir. Machiavelli'nin İtalyan ulusal birliği için tanımladığı "devlet kilisesi" ya da Hobbes'un Leviathan'daki tanımıyla bütün dinlerin kurallarının milletler tarafından belirlendiği bir süreçtir bu. Din açıkça siyasetin ve devletin hizmetine sunulmaktadır. Vergin'in kavramsallaştırmasındaki üçüncü evre, J.Locke ve A. De Tocquevelli ile belirginleşen ve özgürlük savunusunun doğal bir sonucu olan dinsel olan ile siyasal olanın birbirinden ayrı ve bağımsız alanlar olduğu, devletin dine müdahale etmek gibi bir hakkının bulunmadığı dönemdir. Bir anlamda din ve devlet için ayrı egemenlik alanlarının tanımlanması söz konusudur. Burada siyasal iktidar dinden meşruluk temin etmeyi ya da siyasal alanın herhangi bir kısmında araç olarak yararlanmayı da düşünmez. Dördüncü ve son evre ise, özellikle Comte tarafından formüle edilen pozitivizmde kendisini bulan, geleneksel din anlayışının tamamen ortadan kaldırılarak, pozitif verilere dayanan yeni bir din oluşturulmasını öneren dönemdir. Burada ise temel hedef, dinin (bilhassa Hıristiyanlık) artık modern toplumun ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz olduğundan hareketle yeni ihtiyaçları karşılayacak seküler bir din inşasıdır. Comte, Saint-Simon, Proudhon gibi düşünürlerin bu çabasının Gramsci başta olmak üzere Marx ve Engels gibi dinin bizzat kendisine cephe alıp, bütünüyle ortadan kaldırılması gerektiğini vurgulayanlara esin kaynağı olduğu da söylenebilir.

TÜRK SİYASAL HAYATINDA DİN FAKTÖRÜ

Aslında bu dönemselleştirme çabası Türkiye'deki din-siyaset ilişkilerini de kesinlikle tanımlayan bir girişimdir. Teorik olarak tam anlamıyla bir İslam devleti formuyla uyuşup uyuşmadığı tartışmaları bir yana, Türk-İslam devlet geleneğinde şeriat devleti benzetme ve hatta tanımlamalarının yapıldığı dönemler olmuştur. Bu tanımlamalar kimi yazarlar tarafından Osmanlı Devleti'nin klasik dönemi için de tartışmalı bir formda olsa da kullanılmaktadır. Vergin'in tasnifindeki ikinci dönem ile ilgili olarak ise, özellikle "maslahat", "hikmet-i hükümet", "nizam-ı âlem", "örfi hukuk" ve "fetva" gibi kavramlara dayanarak yine Osmanlı Devletinin klasik çağı için yapılan benzetmeler söz konusudur. Bilindiği üzere, "maslahat" ve "hikmet-i hükümet" kavramları Osmanlı devlet adamlarına yer yer İslami kuralları aşan düzenlemeler yapma imkânı sunmaktadır. Yine kamu otoritesi tarafından atanmış bir din adamına müracaatla elde edilen "fetva" kavramı da bu çerçevede tartışmalıdır. Aynı şekilde Tursun Beg'in "Siyaseti Sultani ve yasag-ı padişahı" olarak tanımladığı "örf" kavramı da bu anlamda tartışmanın önemli unsurlarından birisidir. Şu alıntı bu konuda söylenebilecek birçok şeyi özetlemektedir: "Bunun içindir ki, Şeyhülislam kanunlarda tanzim ve idare edilen işler hakkında verdikleri fetvalarda "Şer'i maslahat değildir, nasıl emredilmiş ise öyle hareket edilmek lazım gelir." şeklinde bir ifade kullanırlarmış. Sultani kanunlarla halledilen meseleleri "yüksek bir devlet işi ve siyasi mesele olarak addederek, onları değil red etmeyi, herhangi bir şekilde tartışmayı dahi uygun görmezlermiş." (Barkan, 1975: 53) Bu konuda son bir örnek, Batılılaşma sürecinde transfer edilen değişik Avrupa ülkeleri yasal düzenlemelerinin "emirül mümininin ta'zir yetkisine" dayandırılmasıdır. Örneğin ceza hukuku gibi dinin "hüküm ayetleri" ile belirlediği bir alanda dahi "kafir" bir devletin kuralları alınmıştır. 1858 tarihli Ceza Kanunname-i Hümayunu, önemli oranda 1810 tarihli Fransız Ceza Kanunu'na dayanmaktadır. Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti ile din arasında aslında saf anlamda olmasa da yakın bir biçimde Hobbes ya da Machiavelli'nin tanımladığı anlamda bir ilişki kurmak da mümkündür. Aynı şekilde, Comte'un formüle ettiği ve esas itibarıyla bu dünyaya has bir din yaratan pozitivizm de Türk siyasi hayatında yankı bulmuştur. Özellikle 1908 sonrasında Meclis-i Ayan reisliği görevinde bulunan ve Comte'un "beşeriyet dini"ne iman ettiğini belirten Abdullah Rıza ve Beşir Fuad gibi isimler bu çerçevede zikredilebilir.

Cumhuriyet'in ilanı sonrasında teorik olarak din ve siyasetin alanlarının ayrı ayrı tanımlandığı ve Vergin'in tasnifinde Locke ve Tocquevelli ile tanımladığı türden bir biçimde birbirinden ayrıldığı tanımlaması yapılır. Ancak bu çok tartışmaya açık bir adlandırmadır. 1924 yılında önce hilafetin ilgası ile birlikte Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun çıkarılması, daha sonra Şeyhülislamlık makamının kaldırılması, 1925 yılında tekke ve zaviyelerin yasaklanması, 1928 yılında Anayasa'dan din ile ilgili tüm ibarelerin çıkarılması, 1930 yılında imam hatip yetiştiren okulların kapatılması, 1930'lu yıllarda Türkçe'den dini çağrışım yapan Arapça ve Farsça kelimelerin çıkarılması, 1932 yılında ezan ve kametin Türkçe'leştirilmesi, 1935'de hafız, ağa, şeyh, molla gibi lakap ve unvanlarla bazı giysilerin yasaklanması, 1935'da haftalık tatil günlerinin Cumadan Pazara çevrilmesi gibi uygulamalar bu tanımlamanın uygun olmadığını göstermektedir. Bu dönemdeki din siyaset ilişkisi mantığına açıkça dinin dünyevi alandan tümüyle çıkarılmasını içeren anlayış egemendir.

Hem cumhuriyet öncesi ve hem de cumhuriyet sonrası dönemde siyasal hayatımızda din sürekli tartışmaların mihenk noktası olma durumunu korumuştur. Ancak ilginç bir biçimde ülkemizde dinin bu fonksiyonundan aslında siyasal alanda yer alan tüm unsurlar farklı ton ve biçimlerde de olsa yararlanmasına rağmen, sadece bazı siyasi partilerin din konusundaki konumları sürekli ön plana çıkarılmıştır. Bu yazıda dikkat çekmek istediğim temel nokta budur. Çünkü ülkemizde genel anlamda din salt İslamcı partiler ve siyasi unsurlar için değil, tüm sistem için sürekli bir "odak" olmuştur. Kimi siyasi gruplar dini hassasiyetlerini temsilcisi olduğu insanlar adına dile getirirken, bir kısmı salt oy kaygısı ile dini unsurlara vurgu yapmakta, yine bir kısmı da yine benzer gerekçelerle dine karşı muhalif bir tutum sergilemekte, sonuçta dini siyasetin bir aracı olarak kullanmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'de din siyaset ilişkisi tartışılırken hem çizgi olarak dine yakın bir siyaset takip eden siyasi parti ve gruplar, hem dini argümanlara salt oy kaygısı ile yer veren siyasi unsurlar ve hem de din karşıtlığını siyasi bir argüman olarak siyasi unsurlar göz önünde bulundurulmalıdır.

TÜRK DEMOKRASİ TARİHİ VE İSLAM

Osmanlı Mirası

Türk demokrasi geleneğinin başından beri en yoğun kullanılan kavramlardan birisi kuşkusuz İslam'dır. I. Meşrutiyet öncesi tartışma ortamında Yeni Osmanlılar demokrasi kavramı yerine kullandıkları

"usul-ü meşveret" kavramını dini argümanlarla destekleyerek sunmuşlardır. Yeni Osmanlılar'ın bu konudaki çabalarını üç farklı kategoride ele almak mümkündür. Önce tartışma sürecini belirleyen temel kavramlara dini karşılıklar bulunur. Bu çerçevede demokrasi yerine "usul-ü meşveret", seçim yerine "biat", parlamento yerine "ehl-i hall ve'l akd meclisi" gibi ifadeler belirlenir. İkinci aşamada yapılan şey İslam'ın yeniliklere karşı olmadığı, tam tersine insanlık yararına bütün yeniliklerin İslam dininin temel referans silsilesi içinde yer aldığı, hatta İslam'ın bizzat bu tür yenilikleri emrettiği vurgusu yapılır. Üçüncü aşamada ise, İslami referanslardan demokrasi ile ilgili kavramları destekleyen kurallar ve deliller sıralanır. Sonuçta varılan noktada İslam devleti ilk başlarda demokratik usuller ile yönetilmekte iken sonraları iktidarı elinde bulunduran kişiler bu usullerden sapmışlardır. Yapılması gereken bu "asr-ı saadet" dönemini yeniden tesis etmektir¹.

Bu tartışmada en çok kullanılan argüman "ve şavirhüm fi'l emr" ve "ve emrühüm şura beynehüm" şeklindeki iki ayettir. Benzer içerikteki hadisler de yoğun bir biçimde demokrasinin aslında İslam'ın temel referansları tarafından bizzat emredildiğini delillendirmek için sıklıkla kullanılmıştır.

Örneğin Ali Suavi, "El hasıl, hükümet-i islamiye şura üzerine tertib olunmuştur. Milletle istişare eden devlet terakki eder"(Ali Suavi, Muhbir, No: 20, 18 Janvier 1868) şeklinde bir cümle ile İslam'ın demokratik bir devlet önerdiğine dikkat çeker. Aynı şekilde Basiret Gazetesi benzer bir çaba ile İslam-demokrasi ilişkisini ortaya koyar ve demokrasinin İslam'ın bir emri olduğuna dikkat çeker. "Bununla beraber usul-ü meşveret devlet-i İslamiyece kaide-i istibdadiyeye mukaddem olmasile emr-i idare-i hükümetçe ona itba'ın elzemiyeti bedih-is sübut görülmüştür. Çünkü bu usul Peygamberimiz aleyhisselam efendimizin zaman-ı saadetlerinde biemr-i rabhani ittihaz olunmuş 'bir kaide-i mukaddese olduğundan ba'sü necat ve füyuzat olacağında kat'a şüphe yoktur. Eğer usul-ü meşveret terakkiyat ve saadet-i matlubeyi teshil ve tahsil ederek hükümet-ı İslamiye'ce ve hayırlı ve nafi' olmasa idi Resul-ü Ekrem Efendimiz kaffe-i nevakısdan beru ve her bir hareket ve muamelesi isabete makrun olduğu halde taraf-ı hakdan meşveretle memur buyurulmazdı." (Basiret; "Tensik-i İdare", 3 Teşrinisani 1293) Namık Kemal de aynı noktadan hareket ederek demokrasinin şeriatın emri olduğu vurgusunu yaptıktan sonra, uygulama

¹ Bu konuda ayrıntılı bir değerlendirme için bakınız: Yusuf Tekin, Osmanlı'da Demokrasi Tartışmalarının Miladı Olarak Meşrutiyet Öncesi Tartışma Platformu, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, c. 55, Temmuz-Eylül 2000, ss. 145-173.

konusundaki görüş ayrılıklarının ayrıntı olduğunu ve zamanla çözülebileceğini belirtir. "Madem ki şer'an usul-ü meşveret mukarrerdir esas mevcut olduktan sonra icraatda olan teferru'atını icma-ı ümmet ta'yin eder. İcma-ı ümmetle yapılan şeyler bid'at değil usul-ü dinden olur." (Namık Kemal, "Usul-ü Meşveret Hakkında Mektuplar 1", Hürriyet 14 Eylül 1285).

İşin ilginç tarafı aynı tartışma ortamında muhalif cephede yer alan isim ve kesimler de yine İslam kaynaklı referanslarla "usul-ü meşveret" in dine mugayir bir kavram ve yönetim tarzı olduğu iddiasında olmalarıdır. Ali Suavi bu grupta yer alanların "teb'a vekiller intihab edip de ehl-i meşveret olmak şeriatta yoktur." teziyle kendilerine karşı çıktıklarına dikkat çeker (Ali Suavi, "Usul-ü Meşveret", Muhbir, No: 27, 14 Mars 1868). Aynı grupta yer alanların ikinci itiraz gerekçeleri bu tür yeniliklerin "bid'at" olduğu biçimindedir. İslam Hukukunda bid'at "sonradan ortaya çıkan şey" demektir. Bu itirazı yapanlar birincilere göre daha ılımlıdır. Onlara göre bu yönetim şekli ve bunun öngördüğü meclis bid'attir ve bu yüzden tercih olunamaz. Namık Kemal bu itirazları "Usul-ü Meşveret Hakkında Mektuplar"ın birincisinde özetler. Bu itiraza cevap olarak ise; adeta bid'at olduğunu kabul eder bir tarzda cevap verir. Bid'at olduğu halde kullanılan şeyleri örnek vererek cevaplamaya çalışır. "İstediğimiz meclis-i şuray-ı ümmet bir nev'i bid'at imiş, ne yapalım Endülüs'de melik Cevahir böyle bir meclis ilan ettiği zaman acaba bid'at olduğunu düşünmedi miydi. Vapurlar da bid'at, almayalım da Yunan limon kayıkları Giridi mi zabt etsin. İğneli tüfekler de bid'at, kullanmayalım da Palkaryalar İstanbulu mu alsın. Dünyada öyle bid'atler vardır ki bid'at-ı hasene değil bid'at-ı bedi'a denilse sezadır. Madem ki şer'an usul-ü meşveret mukarrerdir esas mevcut olduktan sonra icraatda olan teferru'atını icma-ı ümmet ta'yin eder. İcma-ı ümmetle yapılan şeyler bid'at değil usul-ü dinden olur." (Namık Kemal, "Usul-ü Meşveret Hakkında Mektuplar 1" Hürriyet, 14 Eylül 1285)

Yine dini referanslarla temellendirilmiş üçüncü bir itiraz noktası, aynı zamanda halife olan padişahın yetkilerinin sınırlandırılmayacağı noktasında odaklanır. Halife, İslam düşüncesinde *din ve dünyaya ait işleri* yürütmek için Peygambere halef olarak tespit edilmiş kişidir ve maddi/manevi özel bir konuma sahiptir (Maverdi, 1976:5). Onu ancak şeriat sınırlayabilir. Dolayısıyla padişahın yetkilerini sınırlamak düşüncesi hilafet kurumunu da zedeleyeceğinden dolayı bu tür uygulama kabul edilemez. Bu tarz itirazları dile getirenlere göre bu tür bir uygulama kutsal makama karşı bir haksızlıktır. Ki Said Halim Paşa

da bu hususun altını, meşrutiyetle gelen durumun "makam-ı mukaddes hilafına galebe ve tahakküm edildiği" (Kara, 1994:147) cümlesiyle çizer.

Muhaliflerin İslam'dan beslenen önemli bir itirazı da, "Usul-ü Meşveret" taraftarlarının en çok kullandığı iki ayette geçen "hüm"² (onlar) zamirinin içeriğine ilişkindir. Bu muhalif gruba göre, Allah'ın onlarla istişare et, ya da onların işleri kendi aralarında şura iledir biçimindeki Kur'an ayetlerinde kastolunan kitle Müslümanlardır. Bu gruba, Kuran'da "Ey inananlar! Yahudi ve Hıristiyanları dost olarak benimsemeyin, onlar birbirinin dostudurlar. Sizden kim onlara dost olursa o da onlardandır..." (Kuran-ı Kerim:5/51) ayetini göz önünde bulundurmak "küfür" belirtisidir. Ahmet Mithat "...lüzumundan bahs olunan millet meclisini akd ve teşkilden maksad-ı hafi-i bu meclise Hıristiyanlar doldurulub hall ve akd-i umur-u devlete tamamile onları teşrik kılmak bu suretle kendileri tatyib ve tardiye olunmak ise (Kendi dinlerine uymadıkça Yahudi ve Hıristiyanlar senden asla hoşnud olmayacaklardır.) nass-ı şerif-i mülhaza olunmak lazımdır." (Ahmet Mithat, 1294:317) ifadeleriyle bu çabaya karşı çıkar. Yine bu grubun "hüm" zamirinin içine gayrimüslimlerin dahil olamayacağına ilişkin önemli bir diğer delili "Sizden olan emir sahiplerine itaat edin" (Kur'an-ı Kerim : 4/59) mealindeki ayettir. Bu ayete göre gayrimüslimlerin de oy kullanması, fikirlerinin alınması, onların da içinde yer aldığı bir parlamentonun bulunduğu "usul-ü meşveret" yönetimi İslam dininin kurallarına aykırıdır.

Anılan tartışmadan açıkça görüldüğü üzere, ülkemizde demokrasi tartışmalarının yapılmaya başlandığı tarihten beri, İslam sürekli tartışmanın ana vurgusu olmuştur. Hem meşveretçiler ve hem de meşveret karşıtları kendi tezlerini İslami referanslarla temellendirme yolunu seçmişlerdir.

Demokrasi tartışmalarının yapılmaya başlandığı bu yıllarda, tartışma sürecinde İslami referansların gücünü keşfeden sadece meşveret lehinde ya da aleyhindeki entelektüeller değildir. Sultan II. Abdülhamid de bu büyük gücün farkındadır. Onun izlediği politika İslamcılık kavramı ile sürekli olarak birlikte anılır. Ancak dikkatli bir biçimde irdelendiğinde, II. Abdülhamid'in İslamcılığının hem yukarıda sıralanan entelektüelin kaygısı ve hem de dönemin genel karakteristiği ile ciddi bir biçimde örtüştüğü görülecektir. İmparatorlukların can çekişme

² Hüm" Arapça'da bir zamir olup Türkçe'deki "onlar" zamiriyle eş anlamlıdır. Bu konudaki tartışma için bkz. OKTAY, Cemil: 'Hum' Zamirinin Serencamı, Bağlam Yay., İstanbul, 1991.

sürecinde olduğu 19. yüzyıl sonlarında hem modern ulus devletlerin ve hem de varlıklarını sürdürmek isteyen imparatorlukların önemli politika araçlarından birisi olarak dine müracaatta buldukları bilinir.

Bilindiği üzere, Avrupa 19. yüzyılı bir taraftan devletlerin ulusal birliklerini tamamladıkları, diğer taraftan ise ulusalcı akımlara karşı imparatorlukların kendi varlıklarını sürdürme mücadelesini yaptıkları bir dönemdir. Özellikle imparatorlukların varlıklarını devam ettirebilmek için can havliyle uğraştıkları bir yüzyıldır ve bu haliyle de 19. yüzyıl adeta imparatorluklar için bir ölüm yüzyılıdır³. İmparatorluklar varlıklarını devam ettirebilmek için, kendilerini tehdit eden ulus devletlerin yöntemlerini ve araçlarını büyük oranda kullanırlar. Ki bu araçlardan bir tanesi dindir. Örneğin dönemin Rus Çarı ve Japon İmparatoru din olgusunu bir imparatorluk ideolojisi yaratmak ve bunu sürdürmenin bir aracı olarak kullanmaktadırlar. Aynı çaba ve yöntem Sultan II. Abdülhamid için de geçerlidir (Deringil 1998:17). Berkes;(1973:356) Sultan'ın panislamizm politikasını bu anlamda ne panslavizme karşı bir politika ve ne de tüm dünya Müslümanlarını birleştirmek amacı olan bir politika olmadığı; bilakis çağın gereklerine uygun realist bir politika olarak değerlendirir. Bu politika içeride; şeyh, mürid, alim gibi kanaat önderlerine ve onlar aracılığıyla tüm Müslümanlara; dışarıda ise diğer devletlere yönelik politik mesajlar içeren bir durum arz eder (Tekin, 2002: 199 vd). Din artık, hem bir meşruluk formu ve hem de önemli bir "modern" politika aracıdır. Modernleşme girişimlerinin meşrulaştırılmasında ve özellikle dış politikada güçlü bir devlet imajının sürdürülmesinde önemli bir araçtır. Dönemin tarihçilerinden Osman Nuri de (1327:718-719) Sultan Abdülhamid'in bu yönünü şu ifadelerle vurgular: "Vakıa muhafaza-i taht-ı saltanat için kütüb-ü diniye-yi yakdırmakdan ictinab etmezdi, fakat hilafetin nüfuz-u ulubesinden istifade etmeyi de bir dürlü nazar-ı dikkatden dâr bulundurmazdı. Türkiyede 17-18 milyon İslam var idi. Halbuki buna Hindistanda, Çinde, Cavada, Mısırdı, Tunus ve Cezayirde, Sudanda 300. milyon İslam vardı. Abdülhamid bütün İslamların muhabbetini celbetmek için buralara me'murlar gönderir, kendisinin vatanında ta'kib iylediği istibdad politikasından haberdar olmayan muhitler içinde nüfuz-u hilafetden istifade etmek arzu iderdi."

Sultan II. Abdülhamid'in uyguladığı ve daha sonraları İslamcılık olarak adlandırılan bu politikası, devletin devamını sağlayacak yegane yol

³ Bu tanımlama ve yorumlar için bakınız; Hubert Deschamps, Sömürge İmparatorluklarının Çöküşü, (Çev.: Oktay Akbal), İstanbul : Kitapçılık Limited Ortaklığı Yayını, 1966.

olan imparatorluk dahilindeki bütün müslümanların Osmanlı hilafet ve saltanatına bağlanmasını temin edecek tek araç olarak dinden yararlanmak olarak özetlenebilir. Özellikle de halifelik kurumuna Anadolu ve Arap vilayetlerinde devletin etkinliğini kurmak ve sürdürmenin diplomatik yollarla teminin mümkün kılacak bir işlev yükler (Akarlı, s. 51). Bu politika sayesinde Sultan II. Abdülhamid; hem Tanzimat ricalinin yoksun olduğu bir meşruiyete sahip olabilmiş (Findley, 1994:197) hem de vatandaşla padişahı arasında yeni bir bağ kurarak bir dayanışma ve birlik yaratmaya (Karpas 1997:28) çaba göstermiştir. Bu politika sonucunda özellikle Müslüman halk arasında yeni bir dayanışma ve sosyal örgütlenmenin ortaya çıkması sağlanmış ve modern anlamda bir ulus kavramının en azından temelleri de atılmıştır. İlber Ortaylı Sultan II. Abdülhamid'in bu "Panislamizm" politikasını bir imparatorluk milliyetçiliği olarak (Ortaylı 1998:174); Şerif Mardin (1992:50) bu politikayı Hobsbawm'ın ön milli bağlar tanımlamasını andıran bir şekilde "ön-ulusalcı bir bağ oluşturmak" amacı olarak değerlendirir.

Siyasal hayatımızda İslam dinine tuhaf bir başvuru da Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi olayında söz konusudur. "İslamcı" eleştirileri yönelttikleri Sultan II. Abdülhamid'i tahttan indiren İttihatçıların içinde Mehmet Akif, Bediüzzaman Said Nursi, Elmalılı Hamdi Yazır, Mustafa Sabri Efendi gibi din adamı ve ulema sınıfından insanların bulunduğu ilginç bir gerçektir. Yine aynı şekilde, 31 Mart Vakası sonrasında Sultan hall edilirken muteber dini kitapları yakmak suçu nedeniyle fetvanın hazırlanması ve bu fetvayı Sultan'a sunmak üzere gönderilen heyetin (Draç mebusu Esat Toptani Paşa, Selanik Mebusu Emanuel Karasu, Ermeni Katolik Cemaati temsilcisi Aram Efendi ve Ayan Meclisi'nden Gürcü Arif Hikmet Paşa) kompozisyonu da çok enteresandır.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra da ilginç bir biçimde İslam yine tüm tartışmaların odağında yer alır. Bazı İslamcılar farklı siyasi fırkaların kurulmasını dinen sakıncalı görürler. Örneğin, Mehmet Akif Kur'anda Allah'ın "tefrikaya düşmeyin, fırkalara ayrılmayın" buyurduğunu hatırlatıp şöyle diyor: "Heyhat! Fırkacılık tefrikacılıkta karar kılıyor. Birbirimize düşman kesiliyoruz. Her fırka diğer fırkayı vatanın düşmanı tanıyor, o nazarla bakıyor." Görüldüğü gibi Mehmet Akif Müslümanların (İslamcılarının) bir siyasi parti kurup kuramayacaklarına ilişkin tartışmaya, fırkanın tefrikaya neden olacağı gerekçesiyle karşı çıkmaktadır. Benzer bir yaklaşımı Şehbenderzade Filibeli Ahmet'de görmek mümkündür. Onun teklifi ise, çok daha farklıdır. Ona göre Osmanlılarda Batıdaki tarzda "sınıf

ve kavmiyet" tartışmalarına uygun zemin bulunmadığından bizdeki siyasi partilerin Müslim ve gayrimüslim partiler biçiminde örgütlenmesi daha doğru olacaktır(Kara, 1994:213). Benzer fetvalarla İttihat Terakki etrafında birleşmeyi dini argümanlarla ve ısrarla bir biçimde savunan, karşı saftakileri "fitneci"likle itham eden İslamcılar, bir süre sonra İttihat Terakkiye karşı muhalif cephenin oluşturulmasını yine dini argümanlarla savunmaya başlamışlardır. Bu kez İslamcı siyasi partilerin kurulması teşvik edilmektedir.

İttihat ve Terakki'ye karşı tüm muhalif cephele bünyesinde barındıran Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na aynı sert eleştirilerin yöneltilmediği hususu da dikkat çekici bir noktadır. İslamcılar bu yeni fırkaya karşı daha sempatik bir tavır sergileyeceklerdir. Kendisini İslamcı olarak tanımlayan entelektüeller arasında benzer gerekçelerle Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na karşı çıkanlar olduğu gibi, aynı türden gerekçelerle onu destekleyenler de vardır. İslamcı yayınlarda bu konu ile ilgili iki farklı noktanın altı çizilir. İlk olarak "meşrutiyet tek parti ile olmaz" tespiti etrafında muhalif fırkaların varlığının gerekliliği vurgulanır. İkinci olarak ise İttihat ve Terakki'nin İslamcıların beklediği performansı sergileyemediğinin altı çizilir. Kara'ya göre bu tartışmaların ulaştığı son İslamcı çevrelerin "Fırka" kurulmasını kendi aralarında meşrulaştırmalarıdır (Kara, 1994: 218-224).

İşte bu nokta Türk siyasal hayatında İslamcı partilerin kuruluş miladı olarak kabul edilebilir. Türk demokrasi tarihinde ilk İslamcı siyasi parti olarak, Volkan Gazetesi çevresinin kurduğu İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti kabul edilebilir. Yukarıda sıralanan endişeler çerçevesinde, II. Meşrutiyetin ilanının başlangıcında kurulan bu partiye birçok İslamcı temkinli yaklaşmış ve hatta ciddi eleştiriler yöneltmişlerdir. Sırat-ı Müstakim, Beyan-ül Hak ve İttihad-ı İslam gibi İslamcılarca çıkarılan yayınlarda bu Cemiyet yukarıda sıralanan sebepler çerçevesinde bir sapma ve "fitne" odağı olarak değerlendirilmiştir. Bu yayınlardaki temel tenkitler şunlardır: Böyle bir Cemiyet ittihadı yaralar, tefrikaya sebebiyet verir, rekabet ve münakaşayı davet eder, gayrimüslimlerin de kendi dinleri çerçevesinde siyasi cemiyet ve fırkalar kurarak birleşmelerine yol açar, bu gelişmeler de hükümete itaati zayıflatıp icraatı olumsuz etkileyecektir.

İlk İslamcı Parti: İttihad-ı Muhammediye

İslam dininin bir siyaset malzemesi haline gelmesi, İslami kavramların ve ideallerin birer siyasi argüman olarak kabul edilmesi kuşkusuz salt bugüne ait bir durum değildir. Türk demokrasi tarihinde

siyasi partilerin var olmaya başladığı zamandan itibaren İslam ve Müslümanlar sürekli politik arenanın önemli araçlarından birisi olagelmıştır. Mesela 1900'lü yılların başından itibaren Jön Türkler'in muhalif kanadı olarak bilinen ve daha sonra İttihat ve Terakki muhalifi olarak mücadele yapan Prens Sabahattin ve çevresinin kurduğu Fırka-yı Ahrar esas itibariyle liberal ve bireyci bir partidir. Ama Ahrar Fırkası, meşrutiyetin ilanını müteakip 31 Mart Vakası esnasında İttihad-ı Muhammediye Fırkası ile birlikte hareket etmiş, olayları desteklemiş, hatta Prens Sabahattin parti binasına farklı bir gerekçeyle de olsa; "Yaşasın Şeriat, Yaşasın Asker, Yaşasın Meşrutiyet" pankartının asılması direktifini vermiştir. Bu anlamda tüm siyasal partilerin gerektiğinde, ihtiyaç duyulduğunda dini argümanları ve söylemleri kullandığı bilinen bir gerçektir. Fakat siyasal hayatımızda açıkça İslami hedefleri olan ve bunları resmi belgelerinde açıkça zikreden ilk parti İttihad-ı Muhammediye Fırkasıdır.

İttihad-ı Muhammediye Fırkası 31 Mart Vakası'nın ön plana çıkan isimlerinden biri olan Derviş Vahdeti önderliğinde çıkarılan Volkan gazetesi çevresince kurulmuştur. Herhangi bir seçime siyasi parti kimliğiyle katılmadığı gibi, parlamentoda da herhangi bir temsil imkanı da bulamamıştır. Fakat parti yöneticileri ve üyeleri özellikle yayın organları olan Volkan'da parlamento üyelerine ve hükümete şeriata sıkı sıkıya bağlı olmaları ve Müslümanlar lehinde düzenlemeler yapılması gerektiğine dair uyarılarda bulunmuşlardır.

Parti'nin çizgisi ile ilgili olarak Volkan'da yayınlanan "Beyanname" ve "Parti Nizamnamesi"nde ilginç ve bir o kadar da önemli ipuçları bulmak mümkündür. Beyanname'de partinin amacının ne olduğu şu ifadeler ile açıklanmaktadır: "Biz ki Muhammedileriz, Şer'i şerif dairesinde hareket etmek mecburiyetindeyiz. ... İşte bu esarettten millet-i muazzama-i islamiyeyi tahlis, yani bilcümle Müsliminin fikr-i siyasi ve ictimailerini uyandırarak buldukları Devletler idaresine, tabi buldukları kavanin dairesinde hareket ederek terakkilerine çalışmaktır."

Yine Volkan gazetesinin aynı nüshasında yer alan Nizamname ise daha ilginç bilgiler içermektedir. Nizamnamenin 1. maddesinde fırkanın reisinin Hz. Muhammed Mustafa olduğu belirtilmektedir ki, bu oldukça iddialı bir ifadedir. 3. madde ise cemiyetin maksadının tüm ülkede Kur'an-ı Kerimin ve şeriatın uygulanmasına çalışmak ve bütün Müslümanların siyasi faaliyetlerini birleştirerek usul-ü meşvereti devam ettirmek olduğu belirtilir. 4. madde ise cemiyetin faaliyet alanının tüm İslam ülkeleri

olduğunu belirtir. Parti resmi belgelerinde yer alan bu ifadeler İttihad-ı Muhammediye'nin tam anlamıyla İslamcı bir parti olduğunu ortaya koyar. Fakat sorun şu ki siyasi partiler ile din arasındaki ilişki her zaman bu örnekteki gibi açık bir durum teşkil etmez.

Dinin doğrudan olamamakla birlikte dolaylı da olsa bir araç olarak görüldüğü türden bir örnek olarak ise İştirak çevresinin kurduğu Osmanlı Sosyalist Fırkası gösterilebilir. Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın, İştirak'de yayınlanan kuruluş beyannamesi ve programında bu konuda zikredilebilecek önemli ifadeler vardır. Aslında genel olarak İştirak çevresinin yayınlarında sosyalizmin İslâm'ın temel hükümleriyle çelişmediği ve İslâm'ın emrettiği düzenle örtüştüğü iması yer alır. Ancak Osmanlı Sosyalist Fırkası Beyanname ve programlarında bu tür ifadelere yer verilmiş olması ilginçtir. Örneğin Beyanname'nin hemen girişinde İslam'ın zekat müessesesine yapılan bir vurgu şu ifadelerle yer alır: "*Ağniyanın seroetinin kırkta biri fıkaranın hakkıdır. Ferman-ı İlâhi*". Benzer bir diğer örnek, bu çevrenin kurucusu olan İştirakçi Hilmi'nin İştirak'te yayınlanan "*Şûrâ-yı Ümmet'e Cevap*" başlıklı yazısı gösterilebilir. Hilmi burada, sosyalistliğin Hz. İsa ile başladığını, "*İslamiyyette dahi nice âyât-ı kerime ve ehâdis-i şerife ile tayin ve tasdik*" olduğunu iddia etmektedir. (Cerrahoğlu, 1975: 511) Yine aynı isimler tarafından kurulan Türkiye Sosyalist Fırkası önde gelenleri de benzer bir biçimde İdrâk gazetesinde şu cümleleri kullanmışlardır: "*..Memleketimiz ezeli bir sosyalist memleketidir. Şer'î mübîn-i Ahmedî ise, esasen ahkâm-ı münifesiyle bir sosyalist düsturudur. Ve bu düstura tamamen riayet olundukça, ahkam-ı şeriyeye beynel hakk muta' kaldıkça bu millet refah içinde yaşamıştır.*" ("Hak", İdrâk Gazetesi: 28 Nisan 1335).

CUMHURİYET DÖNEMİNDE DİN SİYASET İLİŞKİSİ (1923-1960)

Aynı çaba aslında yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminde de söz konusudur. Bizzat Atatürk'ün Nutuk'ta belirttiği üzere yeni devleti kuran TBMM 23 Nisan 1920 Cuma günü, Cuma namazından hemen sonra "Hatm-i Serif, Buhari-i Şerif ve dualar" okunarak açılmıştır. Akabinde Büyük Millet Meclisi'nin "şeriatı ve hilafet makamını korumayı" bir vazife olarak üstlendiğine dikkat çekilmiştir. Ki bu ifade benzer bir biçimde 1924 Anayasası'nda yer almıştır. Fakat aradan iki yıl geçmeden "Monarşi'den Cumhuriyete" geçişin ilk önemli belirtisi olarak Meclis'te saltanatın kaldırılmasına ilişkin tartışmalar gündeme gelir. Enteresandır ki bu tartışmaların da ana mihengi din (İslam)- cumhuriyet (demokrasi) ilişkisidir. Bilhassa gazetelerde bu tartışma yoğun bir biçimde kendini hissettirir.

Tartışmada yer alan aydın ve din adamlarının bir kısmı; Cumhuriyetin ve dolayısıyla demokrasinin, ulus devlet formunun İslam dininin temel referanslarına aykırı olmadığı, aksine bizzat bu referanslarla örtüştüğü fikrini dile getirirken, karşı kutupta yer alanlar sıralanan kavramların İslam dininin emirleri ile çeliştiği, saltanatın ve monarşinin İslam dinine uygun olduğunu savunmaktadır.

Benzer bir olay saltanat ile hilafetin ayrılıp, saltanatın kaldırılması olayından sonra söz konusudur. Saltanatın ilgasını müteakip Sultan Vahdettin'in yurt dışına çıkmasıyla, hilafet makamı da boşalmış ve yeni halife seçimi gündeme gelmiştir. İlginç bir olay, Şer'îye ve Evkaf Vekili Mehmet Vehbi Efendi'nin "İslâm hak ve menfaatlerini korumak" işlevini yerine getirecek yeni bir halifenin seçilmesi gerektiğine dair kaleme aldığı fetvanın uzun tartışmalardan sonra Meclis'te oylanmasıdır. Tartışmalar üzerine söz alan Mustafa Kemal Paşa'nın "Affedersiniz beyefendi, bu memleketi yıkmak için de fetvalar verilmiştir. Fetva behemahal Meclisin reyine vazedilmelidir." sözlerinden sonra bu oylama yapılmıştır. Meclis'te İzmit Mebusu Sırrı Bey'in "Yaşasın İslamiyet" şeklindeki bağırması da işe bir başka ilginçlik katmıştır.(Özek: 475)

Aralarında şeyhlerin de bulunduğu bir grup milletvekili tarafından "hilafetin ilgası" amaçlı kanun teklifinin dini referanslarla destekleyerek sunulmuş olması, yine dine ilginç bir müracaat örneğidir. Bu konudaki tartışmalarda hilafet yanlısı milletvekillerinin dini referanslara başvurması doğal karşılanmalıdır. Ama çok ilginç bir biçimde hilafetin kaldırılmasını isteyen milletvekilleri de konuşmalarında sık sık dini atıflar yapmışlar ve bu atıflarla konuşmalarında "hilafet hükümettir" tezini ısrarla işlemişlerdir. Halifeliği kaldıran 3 Mart 1924 tarih ve 431 sayılı kanunun birinci maddesi de bu teze atıf yapar ve hilafetin aslında TBMM hükümeti içinde yer aldığına dikkat çeker; "Halife hal' edilmiştir. Hilafet Hükümet ve Cumhuriyet mana ve mefhumunda esasen mündemiç olduğundan Hilafet makamı mülgadır." Bu kanunun yürürlüğe konulduğundan kısa bir sonra hazırlanan 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu da yeni duruma uygun bir düzenleme yapmıştır. Anayasanın ikinci maddesinde "Türkiye devletinin dini, din-i İslam'dır" ifadesine yer vermiş, TBMM'nin görevlerini sayan 26. Maddesinde "ahkam-ı şer'iyyenin tenfizi" hükmüne yer verilmiştir. Yani hilafeti kaldıran TBMM aslında halifenin işlerini kendisinin yapacağını belirtmektedir.

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında dinin Vergin'in sınıflandırmasındaki kullanımına bir diğer örnek, önce reform girişimleri

ile dinin "modern" ihtiyaçlara karşılık verecek bir forma dönüştürmek, akabinde de dinin bu "modern" ihtiyaçlara cevap veremediği gerekçesiyle toplumsal yaşamdan tecrit edilmeye çalışılması sürecidir. Bu çerçevede ilk el atılan konu, ibadet dilinin Türkçeleştirilmesidir. 1926 yılı Ramazan'ında İstanbul'da Göztepe Camii'nde Cemaleddin Efendi tarafından Türkçe namaz kıldırma girişimi halkın yoğun tepkisi üzerine ertelenmek zorunda kalmıştır. Akabinde 1928 yılında İsmail Hakkı Baltacıoğlu tarafından hazırlanan "dinde reform" amaçlı "Dini Islah Beyannamesi"nde Kur'an-ı Kerim'den bazı ayetlerin çıkarılması, secde etmek üzere camilere sıra konulması, camilere ayakkabılarla girilmesi, camilerde ibadetlerin müzik eşliğinde ve namaz dahil tüm ibadetlerin Türkçe yapılması gibi bir dizi radikal "reform" önerileri yer almıştır. Bir taraftan dinin toplumsal alana ilişkin hükümlerinin dışlandığı ve diğer taraftan ise "ulusallaştırılmış" bir din yaratılmaya çalışıldığı açıktır. İlk defa 1932 yılında İstanbul'da Fatih Camiinde başlayan Türkçe ezan uygulaması bunun en bariz göstergelerinden biridir. Dönemin Diyanet İşleri Başkanı Rıfat (Börekçi) Efendi'nin tarafından müftülüklere yapılan 6 Mart 1933 tarihli tebliğle tüm ülke genelinde Türkçe ezan zorunlu hale gelmiştir. Türkçe ezanın en ilginç taraflarından birisi Allah lafzının da Tanrı olarak Türkçeye çevrilmesi ve sabah ezanlarındaki "namaz uykudan hayırlıdır" anlamındaki ifadenin Türkçeye çevrilmemiş olmasıdır. 1941 yılında ise, bu tebliğde eksik kalan bir husus tamamlanmış ve tebliğe rağmen Arapça ezan okuyanlara hapis ve para cezası getirilmiştir.

Bu dönemde, laiklik uygulaması adı altında yapılmaya çalışılan "ilahi"likten çıkarılmış, pozitivist bir din anlayışıdır. Bu çerçevede Türklüğün "Amentüsü" yeniden yazılmış, Kemalizm adeta Türklerin yeni dini olarak inşa edilmeye çalışılmıştır. CHP Edirne milletvekili Şeref Aykut 1936'da basılan "Kamalizm: C.H.Partisi Programının İzahı" adlı kitabında şu cümlelere yer verir: "Kamalizm, bir dindir ki onun en büyük ve ana sıfatlarından birisi de devrimci olmasıdır. (.....) Bu sebeptendir ki onu (gençliği) Kamalizm dininin hiç şaşmayan, şaşırmayan oruçlu ve coşkun tapkanı yapmak, ona bu kutsal, ulusal ve kurtarıcı dini olanca derinliği ve inceliği ile oydamlamak ister... ta ki, Kamalizm dinine inanı artsın. İşte disiplin altında gençlik böyle olacaktır. Parti bunu amaçlamış, hazırlamıştır." Yine benzer bir mantık 1944 yılında Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan Türkçe Sözlük'te gözlenir. Sözlüğün din hanesinde "Kemalizm Türkün dinidir." cümlesine yer verilir.

CHP döneminde dinde reform başlığı altında dinin siyasetin bir parçası olarak kabul edilmesinin örnekleri bu kadarla sınırlı değildir. İkinci Dünya Savaşı sonrası çok partili hayata geçmeye hazırlık yapan CHP, kurulacak yeni partilerin temel dayanak noktalarından birisinin din olacağı gerçeğinden hareketle yeniden dinde reform yapma arzusu içine girer. 1945 kurultayında 6 ok'un anlamı yeniden gözden geçirilmekle beraber devlet içerisinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yeri yeniden tartışmaya açılmış, dine değer verme ve dini devrimci bir karaktere büründürmenin gerekliliğinden bahsedilmiştir. (Özek, 1968: 164) CHP içerisindeki dinsel talepler parti içinde 1945 yılında bir grup milletvekilinin "dinde reform fikrini" yeniden ortaya atmasına neden olmuştur. Bu milletvekilleri şu tekliflerde bulunmuşlardır:

- 1- Dünya işlerini din işlerinden tamamıyla ayırmış olan bir rejimde Diyanet İşleri Reisliği gibi bir teşkilâtın yer almaması,
- 2- Kur'an ve din tatbikatının öz Türkçe olarak tanzim ve tertibi,
- 3- İbadet yerleri Türk'ün geleneğine uygun bir tarza konularak Halkevleri'nin ibadet yeri, ibadet yerlerinin de Halkevine benzer bir şekle sokulması,
- 4- Sarık ve cübbe gibi dini kıyafetlerin kaldırılması,
- 5- İbadet metot ve zamanlarının düzenlenmesi,
- 6- Diyanet İşleri Reisliği yerine, Dil Kurumu'na benzer bir teşkilatın ikame edilmesi ve bu sayede din teşkilatının devlet bünyesinden çıkarılması.

Bunlar gibi talepler dile getirilmekle birlikte parti içinde karşıt sesler yükselmiş olup devletin din işini yeniden ele almasının doğru olmadığı tezi ileri sürülmüştür. Bunlar için dinde reform gerekli olup ancak bu bir ıslahat olarak değil de bir "kültür" işi olarak yapılmalıydı. (Tunaya, 2001: 181-182)

CHP'nin 1947 Kurultayı'na kadarki dini bütün toplumsal hayattan bütünüyle dışlamak biçimindeki laiklik uygulamasının temelinde, siyasal muhaliflerin dinin gücünden yararlanma endişelerinin yattığını da söylemek gerekir. Yani CHP bir taraftan kendisini dinin dışında bir konumda tanımlarken, diğer yandan da din gibi güçlü bir aracın rakip siyasi oluşumlar tarafından kullanılmasına da izin vermemeyi tercih etmiştir. Bu yönüyle bakıldığında tek parti döneminde dahi din siyasal alanın ana öğelerinden birisi olmuştur. Çok partili hayata her geçiş döneminde yaşanan sıkıntıların temel noktası da din olmuştur. Dine ve dindarlara ilişkin inanç hürriyetine yer veren Terakkiperver Cumhuriyet

Fırkası (TCF) örneğinde olduğu gibi, ya da din ile ilgili alanda CHP'den farklı hiçbir söylemi olmayan Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) örneğinde olduğu gibi, bütün muhalif girişimler CHP tarafından dine taviz vermek ve irtica olarak suçlanmıştır. Bu politikadan kısmi taviz ise çok partili hayata geçildikten sonra yapılan 1947 Kurultayı sonrasında yaşanmıştır. 1947 Kurultayı'nda CHP uygulamakta olduğu laiklik politikasını ayrıntılı bir biçimde tartışmak zorunluluğunu hissetmiştir. Bu Kurultay'da dinin manevi bir gıda olduğu, ülkemizdeki laiklik uygulamasının diğer dinler lehine İslam aleyhine bir eşitsizlik yarattığı, bu şekildeki laiklik uygulamasının CHP'yi dini önemsemeyen bir parti olarak gösterdiği, oysa Batı'da dinin önemli bir köşe işgal ettiği, dünyanın her yerinde dini inançlara bağımsız bir örgüt kurma imkanı tanınmış olmasına rağmen Türkiye'de böyle bir imkanın oluşturulmadığı, yeni yetişecek nesillerin manen güçlü olarak yetiştirilmesi için din eğitiminin ve din derslerinin verilmesinin mümkün hale getirilmesi gibi öneriler dile getirilmiştir. (Tunaya, 183-184) Görüldüğü üzere, CHP şimdiye kadar uyguladığı din politikaları ile açıkça yüzleşmektedir. Kuşkusuz bu yüzleşmede, dindar kitlelerin sürekli rakip siyasi oluşumların yanında yer almasının çok önemli payı vardır.

Bu önerileri dile getiren CHP'lilere göre, manevi alanda gerilemeye ve bozukluklara neden olan bu tür laiklik uygulamasının terk edilmesi ve toplumun ahlaki temellerini güçlendirilmesi için irtica korkusuna sapanmadan, din eğitimi konusunda biraz liberalleşmek gerekiyordu. Onlara göre yeni demokratik siyasal rejim içerisinde İslam dinine gerekli yer verilerek dinin önemi anlaşılmalıydı. (Karpat, 1996: 239) CHP'nin bu tavrı Mehmet Ali Aybar tarafından haklı olarak şöyle değerlendirilmiştir: "Bu ana kadar inkılapçılığı ve laikliğiyle övünen bu parti, politik yaşamının en kritik döneminde, kurtuluşunu dine sarılmakta buldu." (Ahmad, 1994: 38) Kongrede alınan kararların bir kısmının uygulamaya konulmasıyla yeni bir dönem başladı. Hükümet hacılar için döviz temin etti, din derslerini seçmeli olarak ilkokul programlarına koydu, din adamları için imam hatip kursları açtı. Ardından Ankara Üniversitesi'ne bağlı İlahiyat Fakültesi açıldı. Benzer biçimde 25 yıl sonra ilk kez bir türbe ziyarete açıldı ve hepsinden önemlisi Sebilürreşad, Sırat-ı Müstakim, İslam gibi dergilerde yazıları yazmış bir siyasetçi Şemseddin Günaltay'ın başbakan olarak görev yaptığı yeni bir hükümet kuruldu.

Enteresan bir nokta, 1949 yılına kadar din konusundaki tavrını ve politikasını açıklamayan, söylemlerinde din vurgusu yapmayan Demokrat Parti de, hem CHP'nin açılımlarından sonra ve hem de DP içinden ayrılıp farklı bir parti olarak kurulan Millet Partisi'nin din temelli söylemleri üzerine, İkinci Büyük Kurultay'ında İslami argümanlara müracaat etmeye başlamış ve dini söylemler kullanmaya özen göstermiştir. Örneğin Celal Bayar, Kurultay konuşmasında Türk Milletinin Müslüman olduğunu, Müslüman olarak Allah'a kavuşacağını vurgular. Yani CHP'deki tavır değişikliği DP'de de benzer değişikliklere yol açmaya başlamıştır. Konunun tuhaflıklar zincirinden birisini de DP'nin uygulamaları oluşturur. Önce dini söylemler kullanmaktan ısrarla sakınan DP yönetimi, 1949 yılından itibaren iktidara gelinceye değin din temelli söylemlere başvurur.

DP iktidarı ilk olarak, Hasan Saka ve Şemsettin Günaltay başkanlığındaki son CHP hükümetleri döneminde başlayan dine karşı izlenen ılımlı bir politika anlayışının devamı niteliğinde olmak üzere, CHP'nin de desteğiyle Arapça Ezan yasağını kaldırmıştır. Bu cidden çok önemli bir adımdır. Yine aynı dönemde 1951 yılının başında Partisinin İzmir İl Kongresi'nde konuşan Adnan Menderes; "Türkiye devleti Müslüman'dır ve Müslüman kalacaktır. Müslümanlığın icaplarını yerine getirecektir." cümlelerini kullanır. Fakat DP anlaşılmaz bir biçimde kendisinden beklenen dine yönelik demokratik açılımlara ivme kazandırmak yerine CHP benzeri bir tavır izlemeye başlar. Özellikle bazı Anadolu şehirlerinde Atatürk heykel ve büstlerine yapılan saldırılar, kadınlara yönelik kaba tavır örnekleri, 1952 yılında Vatan Gazetesi Başyazarı Ahmet Emin Yalman'ın, Hüseyin Üzmez tarafından Malatya'da vurulması gibi bireysel şiddet örnekleri ve laiklik uygulamasına yönelik diğer militanca saldırılar üzerine basında yoğun bir irtica tartışması söz konusu olmuştur. Kuşkusuz bu tartışmalar CHP kadrolarınca iktidarın "irticacı" olarak suçlanması için malzeme olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Tüm bunlardan sonra DP yönetimi önce 25 Temmuz 1951 tarihli Atatürk'ü Koruma Kanunu'nu, akabinde 29 Temmuz 1953 tarihli Vicdan ve Toplanma Hürriyetinin Korunması Hakkındaki Kanun'u çıkararak CHP tarzı bir laiklik uygulamasına yönelmiştir. Bu yasal düzenlemeleri uygulamadaki örnekler izlemiştir. Önce, Büyük Doğu, Sebilürreşad ve İslamiyet gibi İslami yayınlara karşı soruşturmalar açıldı. DP Samsun Milletvekili Hasan Fehmi Ustaoglu laiklik karşıtı yazıları nedeniyle partiden ihraç edildi. 1951 yılında İslam Demokrasi Partisi kapatıldı

Necip Fazıl Kısakürek, Said Nursi gibi İslamcılar hapis cezasına çarptırıldılar. Ardından, DP içinden çıkan bir muhalif parti olan Millet Partisi 8 Temmuz 1953 tarihinde kapatılır. Ki bu partinin kurucularından Mareşal Fevzi Çakmak partinin, "ahlâkın hâkimiyeti, aile ve din müesseselerinin yükseltilmesi, milletin dilediği lisanla ibadet etmesi, İslâm cemaati teşkili, din derslerinin geniş surette kabulü"nü amaçladığını belirtmektedir. Parti kurucuları kuruluş şartlarının sonucu olarak DP'nin laiklik anlayışının CHP'den daha tehlikeli olduğuna inanmaktadırlar. Bu parti, DP iktidarı döneminde 1953 yılı Kongresi'ndeki açıklamalar nedeniyle Atatürk reformlarına bir tehdit ve laiklik ilkesinin ihlalinin söz konusu olması gerekçesiyle kapatılmıştır.

Açıkça görüldüğü üzere DP de, din konusunda net bir tavır takınmamıştır. Muhalefette iken ve iktidarının ilk yıllarındaki dine karşı ılımlı tavrını ilerleyen iktidar yıllarında kaybetmeye başlamıştır. Aynı şekilde Muhalefet CHP din aleyhtarlığı ile suçladığı için irticacı olmakla itham edilmiş, CHP de kendisini din aleyhtarı olmadığını ispatlamak için yer yer görüntüyü kurtarma telaşına düşmüştür.

SONUÇ

Bu yazıda Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecinde demokrasi tartışmalarının başlamasından itibaren 1960'lı yıllara değin Türkiye'de demokrasi tarihi içinde dine başvurular ve dinin bu tartışmalardaki başat yerine değinilmiştir. Dikkat çekmek istediğim temel husus şudur, bugün bu konudaki tartışmaların büyük çoğunluğunda dile getirilen ve doğrudan dini referanslara atıfta bulunan "İslamcı" çevreleri izleyerek Türk demokrasi tarihinde dinin yeri üzerine analizlerde bulunmanın yanlışlığıdır.

Aslında Barbier'in yaptığı ve Nur Vergin'in de kısmen Türkiye'ye uyarladığı tasnifte ilk sırada yer alan dini açıkça bir amaç olarak belirleyen ya da dini açıkça kullanan siyasal unsurları tespit etmek gayet kolaydır. Ancak tasnifteki diğer iki grubun Türkiye'deki takipçilerini görmezden kalmak en iyimser tanımlamayla eksik bir analiz olur. Kanımca asıl üzerinde durulması gereken tasnifteki bu iki grubun ülkemizdeki siyasal hayat üzerindeki takipçileridir. Yani Machiavelli, Hobbes, Montesquieu ve Rousseau gibi isimlerle tanımlanan ve dini siyasete bağlı bir kurumlardan birisi olarak gören dini siyasetin ve devletin hizmetine sunan algılayış ile; Comte, Saint-Simon, Proudhon gibi kişilerce formüle edilen ve dini tüm toplumsal hayattan dışlamayı ya da yeni bir toplum dini oluşturmayı hedefleyen tarafından yaklaşımın Türkiye'deki izdüşümleri bilinçli olarak ya da gayri ihtiyari göz ardı

edilmektedir. Bu yazıda vurgulanan temel husus bu manipülasyona ya da bilimsel körlüğe dikkat çekmektir.

İkinci dikkat çekmek istediğim nokta, Türkiye’de dinin demokrasi tarihindeki yerinde doğrudan dine atıflar ve dini amaçlar gözetilen siyasi unsurların mevcut olduğu muhakkaktır. II. Meşrutiyetin başlangıç yıllarında kurulan ve açıkça dini argümanlar kullanan İslamcı siyasi partiler (İttihad-ı Muhammedi Fırkası gibi), Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve daha sonra Millet Partisi örneğinde olduğu gibi partilerini “din müesseselerine ve milli ananelere hürmetkardır.” biçiminde üstü kapalı mesajlar veren siyasi partiler ya da 1970’li yıllardan itibaren Türk siyasal yaşamında etkin bir aktör olarak yer alan “Milli Görüş” geleneği gibi dinci, İslamcı olarak tanımlanmasına karşı çıkmayan siyasi partiler gibi örnekler mevcuttur. Bu tür örnekler dinin açık bir kullanımı olarak gösterilebilir. Ancak, Türk siyasal hayatında dinin asıl kullanımı bu örnekler dışında söz konusudur. Bu ana kütledeki siyasi partiler ise iki gruptan oluşmaktadır. İlk grup, “irtica” olarak tanımladıkları muhayyel bir düşmanla mücadele etmekle kendilerini yükümlü gören siyasi partilerden oluşmaktadır. Dinin demokrasi tarihimizdeki yeri üzerine fikir üretirken “irtica” fobisini dışarıda bırakmak kesinlikle önemli bir eksikliklerdir. İkinci grupta ise, “irtica” ile mücadele safında da dini argümanlar kullanmakta da ön planda bulunmaktan imtina eden, ancak dindar kitleleri de tatmin edecek söylemlere farklı yoğunluklarda yer veren siyasi partiler yer alır. Bu gruptaki partiler açık bir biçimde dini söylemler kullanmamakta, ancak cenaze törenlerinden dini önem arz eden günlerdeki kutlamalara, toplu ibadet yerlerinde boy göstermekten kapalı toplantılarda dini mesajlar vermeye değin bir dizi etkinlik içindedirler. Dolayısıyla Türkiye’de demokrasi tarihinde dinin yeri analiz edilirken salt İslamcı-dinci söylemler kullanan siyasi partiler üzerinden fikir üretmek yeterli olmadığı gibi doğru da değildir. Bu makalede dikkat çekilmek istenen önemli hususlardan bir tanesi de budur.

KAYNAKÇA

Ahmad, Feroz. *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, Hil Yayın, İstanbul, 1994.

Ahmet Mithat, *Üss-i İnkilab*, Takvim Hane-i Amire, İstanbul, 1294.

Ali Suavi, "Usul-ü Meşveret", *Muhbir*, No: 27, 14 Mars 1868

Ali Suavi, "Terk-i Meşveret", *Muhbir*, No: 20, 18 Janvier 1868.

Barbier, Maurice. *Modern Batı Düşüncesinde Din ve Siyaset*, Kaknüs Yay., İstanbul, 1999.

- Barkan, Ömer Lütfi. "Türkiye'de Din ve Devlet İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi", *Cumhuriyet'in 50. Yılı Semineri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1975.
- Basiret; "Tensik-i İdare", 3 Teşrinisani 1293
- Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*; Bilgi Yayınları, Ankara, 1973.
- Cerrahoğlu, A., *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, May Yayınları, (Haşmet Matbaası) İstanbul, 1975.
- Deringil, Selim. *The Well Protected Domains Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire 1876-1909*, London : I.B Tauris, 1998.
- Deschamps, Hubert. *Sömürge İmparatorluklarının Çöküşü*, (Çev.: Oktay Akbal), İstanbul : Kitapçılık Limited Ortaklığı Yayını, 1966.
- Engin Deniz Akarlı, *The Problems of External Pressures, Power Struggles, and Budgetary Deficits in Ottoman Politics Under Abdulhamid II (1876-1909): Origins and Solutions*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Princeton University, 1976.
- Findley, Carter V. *Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform Bâbıâli (1789-1922)*, (Çev.: Latif Boyacı-İzzet Akyol), İstanbul : İz Yayınları, 1994.
- Joachim Wach, *Din Sosyolojisi*, İfav Yayınları, İstanbul, 1995.
- Kara, İsmail. *İslamcıların Siyasi Görüşleri*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1994.
- Karpat, Kemal. "Pan-İslamizm ve II. Abdülhamid : Bir Yanlış Görüşün Düzeltilmesi", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Haziran 1997, ss.: 13-37.
- Karpat, Kemal. *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul, 1996.
- Köktaş, M. Emin. *Din ve Siyaset*, Vadi Yayınları, Ankara, 1997.
- Mardin, Şerif. "Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri", *Türk Modernleşmesi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1992.
- Maverdi, İmam Ebul Hasan. *El Ahkamüs Sultaniye*; (Çev: ŞAFAK, Ali), Bedir Yay., İstanbul, 1976.
- Namık Kemal, "Usul-ü Meşveret Hakkında Mektuplar 1" *Hürriyet*, 14 Eylül 1285
- Oktay, Cemil. *'Hum' Zamirinin Serencamı*, Bağlam Yay., İstanbul, 1991
- Ortaylı, İlber. *İmparatorluğun En Uzun Yüz Yılı*, İstanbul : Hil Yayın, 1994
- Ortaylı, İlber. *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, İstanbul : İletişim Yay., 1998.
- Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sani ve Devr-i Saltanatı 3 cilt*, Kütübhanesi-İslam ve Askeri İbrahim Hilmi, İstanbul, 1327.

Özek, Çetin, *Devlet ve Din*, Ada Yayınları, ty.

Tekin, Yusuf. *Osmanlı'da Demokrasi Tartışmalarının Miladı Olarak Meşrutiyet Öncesi Tartışma Platformu, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. 55, Temmuz-Eylül 2000, ss. 145-173.

Tunaya, Tarık Zafer. *İslamcılık Akımı*, Simavi Yayınları, İstanbul, 1991.

Vergin, Nur. "Din ve Devlet İlişkileri: Düşüncenin Bitmeyen Senfonisi", *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 29, Temmuz-Ağustos 1994, ss. 5-24.

EKLER

Aşağıda 1860'lı yıllarda Türk siyasi tarihinde demokrasi kavramının ilk kez kullanılmaya başlandığı dönemlerde özellikle Yeni Osmanlı aydınlarının kaleme alınmış bazı makaleler sıralanmıştır. Bu yazılardan ilki Namık Kemal tarafından *Hürriyet Gazetesinde* 1868 yılında yayınlanmıştır. Makalenin başlığı aslında döneme ilişkin tüm tartışmalarda kullanılan bir ayettir. Nisa suresinin 159. ayetinde (4/159) yer alan bu ifade, aslında tüm tartışmaların ana referansıdır. Ayetin Türkçe karşılığı "işlerinde onlara danış." biçimindedir. Ayette geçen "hüm" Arapça'da, Türkçe'deki "onlar" zamirinin karşılığıdır. Ki tartışmaların büyük çoğunluğu bu zamir üstüne odaklanmıştır. Makalede kullanılan argümanlar özellikle dikkat çekicidir. Örneğin, daha ilk başta, bir ülkede yaşayan insanların kendi aralarındaki bir sorunu çözmek üzere yargı organı oluşturmaya hakları olmadığını, ancak bu kişilerin bir araya gelerek bir sultan ya da halife seçmeye hakları olduğunu belirtir. Yazıyı orijinal kılan husus, İslam dini ile demokrasi arasında kurulmaya çalışılan bağıdır. İlginçtir bu ve benzeri bağlar Türk demokrasi tarihinde sürekli kurulmaya çalışılmıştır.

İkinci ek, Ali Suavi tarafından kaleme alınmış "Usul-ü Meşveret" başlığını taşıyan bir makaledir. Bu makalede Ali Suavi önce, içinde bulunulan dönemdeki hükümet şekillerini parlamento, anayasa ya da benzeri yöntemlerle sınırlandırılmış hükümet anlamında hükümet-i mukayyide ve hiçbir şeyle sınırlandırılmamış hükümet anlamında hükümet-i mutlaka olarak tanımlamakla başlar. Ardından çağa hükmeden devletlerin tamamının hükümet-i mukayyide olduğu, geri kalmış ülkelerin ise tamamının hükümet-i mutlaka olduğu tespitini yapar. Bu tespitten sonra ise İslam devletinin başlangıçta hükümet-i mukayyide olduğunu, ancak zamanla hükümet şeklinin mutlaklığa kaydığını belirtir. Hükümet-i mukayyidenin İslam devlet sistemindeki usul-ü meşveret ile örtüştüğünü düşündüğünün altın çizdikten sonra, bu düşünceye itiraz edenlerin temelde bir tek saikten hareket ettiklerine vurgu yapar. Ki bu çok önemlidir: Kişisel menfaat ve kinlerinden vazgeçememek. Ali Suavi'ye göre, insanlar

salt bu gerekçeyle din ile usul-ü meşveret arasında ilişki kurulamayacağını iddia etmektedirler. Yazar makalenin geri kalan kısmını bu itirazlara cevaplara ayırmıştır. Okunduğunda aslında bu tartışmanın çok güncel bir tartışma olduğu rahatlıkla gözlenecektir.

Üçüncü ek, ise çok devrimci bir metin. Osmanlı devletinin demokratikleşmesi yönündeki mücadelelerini Avrupa'dan sürdürmek zorunda kalan bir grup Yeni Osmanlı aydınının yayınladığı bir bildiridir. Bildiriyi kaleme alanlar cumhuriyet fikrinin İslam müesseseleriyle uyumlu olduğunu ve bu konuda artık harekete geçme zamanının geldiği fikrini dile getirirler. "Öyle bir saatteyiz ki, islamın demokrasi temayülleri yeniden uyanıyor; bir serbestlik ve terakki çağının öncüsü olarak bir gürleme işitiliyor." Ardından da "Artık ebediyen, zorbalara ve din adamlarının eseri olan asırlık kinleri, mazinin acı hatıralarını bırakalım. Kardeşler çöl etrafında olduğu gibi, Okyanus etrafında da birbirimize ellerimizi uzatalım." cümleleriyle radikal bir söylem kullanırlar. Bu bildiri de Türkiye'deki demokrasi mücadelesi açısından kayda değer bir öneme sahiptir.

EK 1: VEŞAVİR HUM FİL EMR*

İnsan ki kudretten hürriyetle mefturdur, bittabi o atay-ı ilahi'den istifadeye mecburdur. Hürriyet-i amme cemiyet içinde muhafaza olunur, çünkü ferdi ferdin tarruzundan emin edecek bir kuvve-i galebeyi cemiyet hasıl edebilir.

Bundan anlaşıldığı üzere dünyada cemiyetin hizmeti muhafaza-ı hürriyet için- ki beşerin bakası ona muhtaçdır- mutlak el vucub olan öyle bir kuvve-i galebenin icadından ibarettir. İşte ikame-i hakk ve redd-i batıla müekkel olan hakimiyetin unsur-u terkibi o kudrettir ki efradı da olan kuvvetlerin ictimandan husule gelir. Binaenaleyh ferdi kendi iktidarına tasarruf-u tabiyesi gibi kuvva-i müctemea dahi bittabi efradın mecmuuna aid olduğu için her ümmetde hakk-ı hakimiyet umumundur.

Bu meddiaya delil-i şer-i şu meseledir ki "Bir belde ahali ictimai ile beyinlerinde zuhur edecek davayı fasliçün bir zatı kendilerine kadı nasb etseler kazası sahih olamaz. Hüküm yine taraf-ı saltanattan mensub olan kadıya aid olur, çünkü kaza hükümetin hakkıdır. Fakat bir belde ahali ictimai ile bir zata saltanat veya hilafet için akd bey'at etseler o zat sultan veya halife olur, ondan evvelki sultan veya halifenin hiç hükmi kalmaz, çünkü imamet ümmetin hakkıdır. Umumun o hakka müterettib olan vezaif-i bizzat icra etmesine imkan müsaade olmadığındandır ki ta'yin-i imam ve

* NAMIK KEMAL: Hürriyet Gazetesi, 30 Temmuz 1285

teşkil-i hükümet zaruriyatdan olur, bu ise; cemiyetin zikrolunan vezaifini icraya bazı efradını tevkil etmesinden başka bir şey değildir. Bu halde padişahların ümmet tarafından bey'at namıyla ve vükelanun padişahlar tarafından memuriyet suretiyle istihsal edikleri vekaletden başka icray-ı hükümet etmelerine hak verecek hüccetleri yokdur. "Seyyid-ül kavmi hadimühüm" hadisindeki nükte dahi bu manayı ima eder.

Her ümmet, emr-i tevkili ahlak ve ihtiyacatının icabına göre vüs'atli tutulabilir, ancak kavaid-i hükmiyedendir ki hükümet her ne zamanda, her ne mekanda, her ne suretle olursa olsun efradın hürriyetini en az takyid edecek yolda olmak gerektir. Hiç bir ümmet mesela bir ferdini te'biiden hakim-i kutlak nasb etmek yahud bir şahsın eline kudret teşri'i vermek gibi şeylerle o kaideyi ihlal etmek istemez, istese de bihakk muktedir olamaz çünkü, ne bir ferдин nefsine zulm etmeye, ne de umumun hukuk-u efradı ihlal etmeye hakkı vardır.

Bir de mademki bir karnin ahvali onu takib eden karune tesir edegelmek kanun-i tabi'yet iktizasındandır hiç bir cemiyetin ihlafi mutezarrar edecek hareketi ihtiyar eylemeye salahiyeti olamaz.

Hükümeti o daire-i adilede tutmak için iki esaslı vardı ki; birincisi; idarenin nizam-ı esasîyesini zımniyetden kurtarmak aleme ilan etmektir, hükümetten sadır olabilecek te'villeri, ihtilafları, inkarları bu suretle mündefi' olur.

İkincisi usul-ü meşveretdir ki o da kuvvet-i teşri'i erbab-ı hükümetin elinden almaktır.

Devlet bir şahs-ı manevyedir. Kanun yapmak onun iradesi, icra etmek e'ali hükmündedir. Bunların ikisi bir elde oldukça hareket-ı hükümet bir kuvvet-i ihtiyar-ı mutlakdan kurtulamaz. İşte şura-yı ümmetin lüzumu bundan terettüb eder.

Bir kere bizim idarenin mizamat-ı esasîyesine bakalım; bugün elde Gülhane Hattı var, Islahat Fermanı var, geçenki Nutk-u Hümayun var. Vakıa bunların heyet-i umumîyesine bakılsa bazı ibarelerinin ma'nay-ı hakiki ve lazımiyesinden oldukça nizam-ı esasîye denilebilecek bir takım kavaid istinbat olunabilir, fakat hiç birinde bir mütemddin devletin esas idaresi olabilecek kadar vüzh ve intizam bulunmadıktan başka kiminde "serbestiyet derecesine varmaksızın" tabiri gibi ahalinin inkar hürriyetini icab eder kayıd, kiminde dahi tafsilat-ı idareye müteallık bir çok zevaid görülür.

Mademki hukuk-u beşer akıl ve nakil ile muayyendir ve medeniyetimizin bugünkü hal ve mevki'i meydandadır iktiza ederki

zikrolunan hatt ve fermanların şu iki esası birbiriyle tevfik edecek suretde tashih yani zevaidi tenkih, mühimmatı tavzih, ve mesela hakimiyet-i halka aid olmak münasebetiyle herkesin hükümete nezareti ve ondan dolayı malumat-ı devletin takriren ve tahriren muhakemesinde icabı kadar hürriyeti gibi lazım olan kaideler tasrih olunarak bir nizam-ı esasiye hattı ilan olunsun ta ki devleti Osmaniye'nin idaresi gerçekten hürriyet ve adalet üzerine müesses olduğuna emniyet hasıl olsun.

İşte bunun neticiye zaruritesi usül-ü meşverettir ki saded-i bahsimiz dahi ondadır. Bir kere evvela şu dillerde devran olan şark meselesinin hakikatını düşünelim: Malumdur ki Rusya Devlet-i Aliyeyi batırmak istiyor, düvel-i garbiye ona mani oluyor. Halbuki Rusya kendi maksadını Hristiyandan bulunan tab'ay-ı Devlet-i Aliye-yi tahrik ile istihsal etmeye çalışıp durur iken Avrupa Rusya'nın teşvikiyle meydana çıkan müşkekilere yardım ediyor. Badii nazarda bu muameleler ne büyük bir tenakuz suretinde görünüyor fakat hakikide Avrupalıları bu yolda bulunmağa yine bizim devlet mecbur etmektedir.

Rusyalı, hem mezheplerine himaye namıyla Mençkof'i İstanbul'a gönderdiği zaman düvel-i garbiye onun müdahalesine karşı durmak için bizimle beraber mallar, canlar telef etdiler. Fakat nihayet meselede bize de idare-i zalimanemizin islahını teklif eylediler. O vakit Bab-ı Ali için, esas hükümeti düzeltib de Avrupa'nın kefalet-i umumiyesinde bir devlet-i meşruta suretine girmek ve bu tedbir ile hem müdahalat-ı ecnebiyeyi bütün bütün men ve hem de bakamızı tamamiyle temin eylemek lazım gelir iken tutdular yalnız Hristiyanlara bazı müsaadeler vermekle Avrupa'yı tatyib etdiler ve bu müsaadati Paris Müahadesine idhal ile beraber hem Hristiyan tab'anın ıslah-ı ahvalini nam-ı padişahiye olarak vaad eylediler hem de düvel-i zamineye olbabda bir hakk-ı nezaret verdiler.

Şimdi Hristiyanlar yalan, gerçek devlete her ne azv ediyorlarsa hak kazanıyorlar. Çünkü esas idare fasid, memurlar müstakil, meşveret yok, nezaret-i ümmet yok. Bu hallerden dolayı ıslah-ı ahvali mev'ud olan Hristiyanlara ne kadar müsaadeler verilirse ve ne derece refahlarından bahs olunsu Avrupalılar inanmıyorlar. Ve kendileri hürriyetle meluf olduklarından bir memleket ki nizamatını tedkik edecek, vükelasını mesül tutacak meb'usanı olmaya asayışde mi bulunur, ve bir adam ki bir nazırın takriren ve tahriren muhakeme-yi ahvaline muktedir bulunmaya hürmü olur diyorlar. Bir biladı lezzet-i hürriyetden gafil ve rakbe-i zulüm altında bulunmağa mail olunmasına zahib oluyorlar.

Bu hallerin neticesi nereye varacak? Şübhe yok ki şimdiki usül-ü istibdadı değıştirmezse elbet batar. Vakıan düvel-i garbiye menafi'i ticareti

himaye ve Avrupa müvazenesini şimal vahşilerinin tasallutundan vikaye için bizi şimdiye kadar muhafaza etdi ve bundan sona da elinden geldiği kadar eder. Fakat bu mazlumiyet şikayati meydanda iken onlar da bizi tazyik etmemeye ve hiç olmazsa müdahalede Rusya'yı münferid bırakmamak için asilere sahip çıkmamağa muktedir değildir. Bu bir zamandır ki hiç kimse efkar-ı umumiye karşı duramaz. Ve "elhükümü lil galib" meddiası galibiyetin sahihen vücudu halinde bile bin türlü perde tezvîr altında saklanmadıkça yürüdülemez. Zaten Memalik-i Osmaniye'de bulunan akvamın her birine istiklal vererek Cermanya gibi cümlesinden bir hükümet-i müttefeka yapmak Avrupa'da çokdan beri hasıl olmuş bir efkardır.

Vakian bu suretin teferekından masun olamayacağı ve onunla Rusya'nın karşısına Devleti Aliye'nin hükümet-i vahidesi kadar kavi bir sed çekilemeyeceği kemal-i intibahları ma'lum olan düvel-i garbiye indinde şübheden azade bulunduğu için bu fikre şimdilik o kadar ehemmiyet verilmiyor. Fakat şurasını da her a'kıl düşünüyorki devletde bu idare-i zalimane durdukça müdahalet-i ecnebiyenin önü kesilemeyecektir.

Müdahalet-i ecnebiyenin bekası ise -yalnız Girid ihtilali münasebetiyle hazinenin üç dört milyon kese zarara uğrudığından dahi ma'lum olduğu üzere- ezzaman içinde devleti bir hale getirecektir ki Rusya'nın istilasına tasavvur olunan hükümat-ı müttefika derecesinde bile mukavemet etmeye iktidarı kalmayacaktır. İşte o vakit Avrupalılar ehven-i şerini ihtiyar etmeğe mecbur olacaktır.

Bunları def'etmeğe usül-ü meşveretden başka çare bulunamaz. O zaman herkesin hür olduğu meydana çıkar. O zaman Avrupa bize bir mütmeddin millet suretinde muamele eder yoksa şimdiki gibi Rusya'ya karşı dikilmiş bir bostan korkuluğu nazarıyla bakamaz. O zaman bir eyaletin halkı meclis-i şura-yı ümmetde meb'usları mevcud iken mazlumiyet namıyla silaha sarılırsa Avrupa'ya meddi'asını dinletemez binaenaleyh devletin haricen ne kadar mühlîkesi varsa hemen bütün bütün mahv olur.

Şimdi bir de meselenin cihet-i dahiliyesine nazar edelim: Evvela bugünkü günde muhatara-i inkirazda bulunduğunu vükela bile inkar edemez. Bunun başlı bir sebebi ise servet-i umumiyenin tedenni-i sarf halinde bulunmasıdır. Eğer bizde şimdiye kadar usül-ü meşveret kabul olunarak meclis-i şura-yı ümmet tesis edilmiş olsa idi mesela binalar... filanlarla hazine bu hale getirilebilir miydi? Konsolidenin tahviliyle yirmi iki milyon liralık düyunu dahiliye kırk milyona çıkarmak mümkün olur mu idi? Bu sırada yirmi iki milyon konsolidenin isham-ı umumiyeden bedeli

hesabca yirmi altı buçuk milyon liradan aşağı iken yirmi dokuz milyondur diye ilan olunmağa cesaret olunur mu idi? Bin türlü mazarratıyla bunca memleketleri harab eden tuz, tütün tesviye-i tarik nizamları mevki'ı icraya gelir mi idi? İdaremize hali hazırında durdukça ef'ali atiyesi ahval-i sabıkasına tevafuk etmeyeceğine nasıl imarat ile ihtimal verilebilir. Mücerribi tecrübe nedametinden başka bir semere vermediği mücerrebatdan değil midir?

Saniyen şurasını dahi unutmayalım ki halkımızda idare-yi hazıraya fevkalade bir nefret, bir i'timatsızlık var. Lisan-i resmiyeden her ne sadır olsa ona herkes bir medar-ı iğfal nazarıyla bakıyor hatta devlet, Amerika muharebesi münasebetiyle eyalete parasızca pamuk tohumu tevzi' ettiği vakit bir takım ashabi zira'at kabul etmediler ve öyle bir inayetin reddine sebep sual olundukça idareden hayır gelmez kim bilir bunun altından ne çıkacaktır biz kabule cesaret edemeyiz dediler.

Ya halk nasıl itimatsızlık haline gelmesin. Şimdiye kadar yüzbin şey yapıldı. Esas fasid olmak cihetiyle cümlesinden bir mazarrat geldi. Kabül-ü ammeye mazhar olmuş bunca zatlar mesanid-i aliyeye geldiler yine esasın fesadı cihetiyle hiçbir şeye muvaffak olamadılar. Bundan sonra ihtimal var mıdır ki ahali-i bizzat idareye nezaret etmedikçe hükümete ısınabilsin.

Bir de bundan akdam Fransa İmparatoru Girit meselesinden münasebet aldırarak ıslahat-ı lazıme için Türkistan halkının aray-ı umumisine müraca'at olunmasını Bab-ı Aliye tavsiye ettiği zaman Bab-ı ali "Biz aray-ı umumiye gibi bir zehr-i katil içübdede kendi nefsimizi kendimiz idam edemeyiz" demiş idi. Halbuki aray-ı umumiye hakikatı halde zehr değil a'ynı afiyetdir tabibin devasıyla insanın sıhhati a'nasının yardımına muhtaç olduğu gibi erbab-ı idarenin tedbiriyle bir şahs-ı maneviyye hükmünde olan devletin ıslah mizacı dahi onun eczay-ı terkibi bulunan halkın ianesine tevkif eder. Mevcud olan mezalim ve israfati kaldıracak ve halkın i'timatsızlığını def edecek tedbir ise ancak usül-ü meşveretin kabülüdür nitekim ifadat-ı meşruha bu meddi'ayı isbat eder.

Usül-ü meşveretin kabülünde bazılarının tevehhüm ettiği mazarrata gelince: Hakikatde onların hiç hükmü yoktur. Birinci derecede Şuray-ı ümmetin kabülü hukuk-u Padişahiyeye dokunur deniliyor. Mukaddematımızdan anlaşıldı ki bizde Padişahın hakkı irade-i ümmet ve usül-ü hürriyet üzerine icra-yı hükümet etmektir ünvanına sahib melik derler, malikül mülk değil. Zat-ı hazreti Al-i Osman gibi bir hanedan-ı alikadrin varisidir ki o hanedan, devletlerini himaye-i din sayesinde tesis etdiler o sayede kablegahi enam ve yine o sayede halife-i İslam oldular din-i

ahmedi erbab-ı istibdadın da'ıye-i malikiyetini "limenil mülküllahil vahidül kahhar" nassı kat'isiyle tekzib eder.

İkinci derecede memalik-i Osmaniye de bulunan mezahib ve meşaribce ihtilafı, bir de ahalinin cehaleti buna ma'ni sayılıyor. Büyük büyük zatlarn meclisinde deniliyor ki böyle yetmiş iki lisan söyler halk bir meclisde nasıl toplanabilir ve gelecek meb'usların kimi mesela Rumları himayeten Giride asker sevkine, kimi emakini mübareke ve evkaf-ı şer'iyyeye tahsisatına mu'teriz olursa ne cevap verilir? Sübhane 51 eyalatın kaffesinde birer memleket meclisi var onda her milletten a'za bulunuyor cümlesi lisan-ı resmiye ile müzakerei maslahat ediyor. Bu bedahet mevcut iken ihtilaf-ı lisandan bahse ne hakk olur.

Şuray-ı ümmet demek idaresi kanunsuz ve a'zası muhtar- mutlak bir cem'iyeti müfsemete mi zan olunur. Nizam-ı esasiye ve meclisin ta'limat-ı idaresi il'an olunduktan sonra Girid a'satı gibi vatanın daire-i ittihadından çıkmak isteyenleri himayeye kimin haddi olur ve mahsusat-ı diniye gibi bedelinden bir kaç kat emlali zapt olunmuş bir şeye kim ne diyebilir.

Gelelim cehalet bahsine. Karadağ'da, Sırp'da, Mısır'da birer meclis-i şura-yı ümmet var orada buna mani' olmayan cehalet bizde niçün mani' olsun. Biz terbiyede Karadağ vahşilerinin medevninde miyiz. Meclisi şura-yı devlet gibi a'zalığı ma'arif-i siyasiyede maharet-i kamiliyeye muhtac olan bir idareye taşradan celbolunacak adam bulunur iken ashabına temyizi tab'i kafi olan meclis-i şura-yı ümmet meb'usluğuna mı bulunamayacak?

Ey ahrar-ı Osmaniyan! Böyle mevhumat-ı aǧfaliyeye nazarı i'timad ile bakılmasın. Vatanın bugünkü bulunduğu muhatara layıkıyla düşünölsün bunlarla beraber bir de şimdiye kadar gösterilen mukavemetin hüsn-ü tesiriyle hasıl edilen semerata bakılsın bedaheten anlaşılıyor ki bugün devletin necatı usül-ü meşverete ve onun istihsali tutulan meslek-i mukavemetde müdavemete muhtacdır. Bir de hubb-ü vatanla muttasif isek o meslek-i suabde ilerlemeğe gayret edelim gayret edelim ki bir saat evvel bir adım ileriye gidelim.

EK 2: USUL-Ü MEŞVERET*

Bir hükümet bir şeriatle baǧlı olup o şeriatın tayin ettiği mertebeye kadar tasarruf eder haddini tecavüz edemez ise hükümet-i mukayyide ve bazen meşruta derler ve eğer icra-yı tasarrufda mukayyed olmayub istediği gibi yapmak isterse ona hükümet-i mutlak tesmiye ederler.

* ALİ SUAVİ: Muhbir, 2. Sene no:27, 20 Zilka'de 1285, 14 Mart 1868

Zamanımızda ne kadar marifetlü sanatlı servetlü kuvvetlü nüfuzlu itibarlı adaletlü devletler var ise hepsi hükümet-i mukayyidedir. Avrupa devletlerü gibi. Ve ne kadar marifetsüz ve sanatsız ve servetsüz ve kuvvetsüz ve nüfuzsuz ve itibarsız ve adaletsüz devletler var ise hepsi hükümet-i mutlakadır. Çin, Acem ve Moskov devletlerü gibi. Mesela onaltıbin kadar Fransız, İngiliz üçyüzelli milyon nüfuslu Çin'e hüner ve ma'rifetleriyle giderler ve cebren girerler ve meramlarını icra ederler, şüphe yok. Çalıdan gemi, hasırdan yelken kullanan Çinliler İngiliz vapurunu kovalasalar tutamazlar, kaçsalar kurtulamazlar.

İslam hükümeti evailde mukayyed olup şeriatın tayin ettiği dereceyi tecavüz edemez idi. Mesela biri tecavüz etmek dilerse şeriatı bilenler, ki ulemadır, hukuk-u şer'iyi himaye ve müdafaa ederler idi. Bu müdafaanın ismine "emr-i bil ma'ruf nehy-i a'nîl münker" tesmiye konulur idi. Sonradan bu himayeye hâlel geldi. Ta ki Ali Osmandan Sultan Süleyman (aleyhirrahmet ve'l gufran) bu müdafada zaafiyet ve bu zaafiyet sebebiyle devletde tenezzül gördüğünden ulemayı şeriat ve rical-i devleti cem' edüb onların ianesi ile bir kanun tertib etti ki o kanunun muhafazasını ulema ve vüzeranın uhdesine bıraktı. Ve bu muhafazayı tesis için ümera ve salatin hakkında "emr-i bil ma'ruf nehy-i a'nîl münker" icra etmek üzere şu iki sınıfa imtiyaz verdi, hatta kanunu mezkurde "padişah hilaf-ı maslahat bir şeyin icrasını murad edüpde ısrar edecek olursa hal' olunub hanedan-ı Osmaniye'den diğeri onun yerine iclas olunur" deyü tasrih buyurub ulema ve vüzeradan bu ittifak üzerine ahd ve misak aldı vücut-u meşveret ve tağyire sonra sonra vakıf olan ulema siyaset icabı maslahat ve revş-i vakti ana bulunan vüzerâ, şeriat ve şeriatın hadimi bulunan kanun-u Süleymaniye'ye muhalif bir hal gördüklerinde, evvel emirde bir veche şer'i kavlen men'e çalışırlar ve şayet matlubu hasıl olmazlarsa asker ümerasına keyfileti haber verirler nasihatımız tesir etmedi artık siz icabına bakınız derler evvel vakt ocaklar ayaklanır işin önü alınmadıkça ihtilal teskin olunamaz idi.

Akvam-ül Mesalik nam kitabda der ki "Kanun-i Süleymaniye muktezasınca siret-i salatine nezaret meselesinde ol vaktin ulema ve vüzerası muahhiren Avrupa devletlerindeki millet meclisleri mefasında belki daha a'la bir bir derecede idi ki Avrupalılarda hükümeti mesul tutacak yalnız vazi-i dünyeviyedir. Müslümanlarda bu vazi-i dünyevi vazi-i dini ile müteyyid idi. İşte müşarün ileyhın öyle güzel kanunile akabeye takarrub etmiş olan devlet-i Osmaniye necat bulub hüsn-ü siret kesbetmiş idi" Şu esas ma'lum olduktan sonra deriz ki şimdi hükümet-i Osmaniye hükümet-i mutlakdır. Bir hükümet-i mutlakın başına gelmesi mukadder olan her ne

mehlekeler var ise çoğu zuhur etmiş ve dem be dem zuhur etmektedir ve şir'i kanunun hukukunu muhafaza edecek ehli farize ve fırka ölmüştür. İhyası mümkün değildir ve madem ki iş böyledir devletimiz bugünkü günde pek acınacak haldedir. Bu hale çare düşünen ehl-i diyanet erbabı cemiyet düvel-i hazıra-ı mukayyideyi ıtlak ve istiklal gururundan kurtaran usül-ü meşveret nizamının devletimizde dahi icra olunmasını talep ediyorlar ki biz de o talebi tercih ve erbab-ı hamiyeti tesvike çalışıyoruz.

Çü faide kendi menafi-i şahsilerini ve kinlerini feda edemeyenler talep olunan usül-ü meşveret bizde uymaz ze'm ediyorlar ve milleti tenfir için bir takım şüpheler irad ediyorlar. Şüpheleri şunlardır:

1. Teb'a vekilleri intihab edip de onlar ehl-i meşveret olmak şeriatta yoktur.

2. Şimdiye kadar padişahımız tasarrufunda ıtlak şems usül-ü meşveret icrasında onun dairesi tasarrufunda tatbik lazım gelip ba'zı hukuk-u mutlakası elinden alacağından bu iş kendisine gayet güç gelir kabul edemez.

3. Bizde usül-ü meşveret icra tatbik etmek bir şeyi mahallinin gayriye va'z etmek demektir zira millete tedabir-i temeddün için isti'dad gelmemiştir.

4. Me'a mafiye usül-ü meşveret icrasında ba'zı hukuku ekseriya telef zayi' olur zira böyle bir takım cedidenin her furu'atında iktida lazım geleceğinden mahkemelerimiz Avrupa mahkemelerine döner. Avrupa'da ise ba'zı da'va senelerce sallanır fasl ve hasm olunamaz bizde dahi iş oraya müncerr olur.

5. Usül-ü meşveret icraya meclisler ve kalemler ve daireler vazifeler taaddüd ve tekessür edeceği cihetle tezyid-i mesarif olur.

Cevabül Evvel

Usül-ü meşveret şeriatda yoktur lakırdısı büyük hatadır, bizzat risaletpenah aleyhi salavatullah dahi milletle müşavereye memurdur. "Ve şavirhum fil emr" ayet-i celilesi ma'lumdur.

Üstad-ül muhaddisin İbnül Arabi (r.a) hazreti buyurmuşlardır ki "Elmuşavere aslun fiddin ve sünnetullahi filalemin ve hiye hakkun ala ammetül halifeti miner resul ila ekallil halk" malum oldu ki edna ve ala onunla me'murdur. Eğer şeriatda yoktur demekten murad öyle bir meclisin fülüğü ve hala ba'zı ecnebi devletler nezdinde makbul olan musarrihan yokdur demek ise böyle yokdur ta'birinden murat nedir deyu sual ederiz. Şeriatın gösterdiği usüle muhalifdir demek midir yoksa şeriat böyle tafsil nutk etmemiş demek midir. Eğer nutk etmemiş demek ise caiz değildir

ta'biri galattır. Ve tecrübe ile icra-yı tedabir etmiş olan bilcümle ashabı kiram (rıdvanullahi aleyhim ecma'in) hazeratını taglittir. İbnüneym hazreti kitabında nakletti ki "İbnül Akl (r.a) huzurunda bir adam "la siyasetül muvafıkş şer'i" yani şer'a muvafık olmayan siyasete izin yokdur dedikte müşarün ileyh "bu sözden muradın şer'a muhalif olan demek ise doğrudur, yok muradın şer'in nutk etmediği siyasete izin yokdur demek ise galattır ve ashabı kiramı taglitdir" deyub ashabın bittecrübe tertib ettikleri siyasetlerden hayli misallerü irad etti. Ba'de İbnüneym hazreti buyurdu ki "Adalet her ne tarih ve her ne tertib ile zuhur ederse etsin işte şer'ullah ve dinullah odur".

Cenabı ahkam (azze ve celle) mesalik-i müteaddidei adli bir tarika hasr edüb daha açık ve daha kolay olarak inkişafı muhtemel olan tarikleri sedd etmekten münezzehtir.

İlm-i fikhın şeriatden olduğuna şüphe yok ya. İlm-i fikhın mevzuu havadis-i teceddüdedir. Mürur-u ezmen ile havadis ettikçe eğer o havadisın akziyesi olan ahkam fıkhı tevessü' etmez ise şeriat nihayet bir hadde tutması lazım gelir ki o hadde nesh derler.

Me'ahaza "şeriat la tensehuha tekallubatıd duhur" kaidemizdir. Yani zamanlar dönmesi ve usül adatın değişmesi şeriatı fesh edemez. Peki bir şeriat ki feshi kabil olmaya hangi usül-ü adile ondan ihraç olunabilir. E'lemül ulema ve a'dilül hülefa Ömer bin Abdülaziz (r.a.) buyurmuşdur ki "taheddesennasi ikteziye bi hasbi ma ahdesü minel fücur". Yani nasın peyda edegeldikleri fücr ve havadisın mikdarına göre ahkam peyda eyle.

Akvamül Mesalik nam kitabda kiyafi (r.a.) hazeratından şöyle bir fetva nakleder:

Sual; Avaid üzere müretteb olan ahkâmın bakası ne vechledir. O avaidin tağyirile ahkâmı dahi tağyir eder mi. Yoksa bize denir mi ki mukallidsiniz müctehid değilsiniz yeni hüküm ihdasına selahnız yokdur.

Cevab; Avaidin tağyiri halinde ahkâmın icrası icmada muhalif ve dinde cehaletdir. Bir adetın tağyirile hükmü tab'i dahi tağyir eder. Ve bu tağyir bir kaidedir ki vaktile müctehidler onu ictihad edib icma ukde etdiler. Her kim bu tağyire kail olur ise ictihad ve icma'ı sabık ile amel etmiş olur yoksa tecdidi ictihad etmesi lazım gelmez ki hatta bu sual varid olsun.

Cevabüs Sani

İkinci şüphe padişahın tasarrufunu tazyik lazım gelir. Hayır hiç lazım gelmez. Çünkü öteden beri padişah bizzat mutlakut tasarruf olmayıp tedbir-i umur-u mülk için sadrazam nasb etmiştir ki o sadrın umura nazarı padişahın nazarı menzilesinde güya bir vekildir.

Şimdi usül-ü meşveret icrasında demek olur ki padişah tedbir-i umur-u mukaddemen yed-i vahide ve şahsi ferde icazetle ihale buyurur idi, şimdiden sonra ehli hal vel akd tesmiye olunan rical-i kesire ve eşhas-ı müteaddideye ihale buyuracaktır.

Ne ala mülkün tedbiri bir vezirin aklile idare olunmaktan ise rical-i adide beyrinde şura ile idare edilmek elbet sevaba akrardir.

Meahaza usül-ü meşveretde padişahın tasarrufat-ı muayyenede hukuk-u mahsusası vardır ki onlar tefrik olunub padişahın idaresine bırakılır. Kimse müdahale edemez. Yani şimdi vüzera Girid meselesi gibi hukuk-u mahsusaya bazen müdahale ekmekte iken olvakt kat'en müdahale edemez olurlar. Bakı ahvali tab'a ve reaya ve külliyat-ı siyaset şuraya havale olunur ki şura demek padişahın tasarrufuna mutlaka müşareket demek olmayıb ancak ehl-i hal vel'akdin umura nazarı bilcümle teb'anın nazarı ve bu nazarı dahi bizzat imamü müdirin nazarı menzilesinde olacak demek olur. Mademki emr ve nehy vahidedir ve bu vahdet imametın medaridir bu halde meşveret için taaddüd-ü eşhas vahdeti imamete zafi değildir, kaidesi mestur ketb-i şer'iyededir. Benabirin Saadeddin hazreti şerh-i akaidde imamet bahsinde "ve emma fiş şura feliküllü bimenzileti imamü vahid" buyurmuştur.

Bir bostanın sahibi ilm-i fellahta usta olan bir hakim bahçıvanlar ve işçiler ve sair muavinler istihdam edib iş mevsimi gelip gelmediğini veya meyvelerin olup olmadığını onların işaret ve ihtarından haber alarak muktezayı kavaid-i fellahat üzere hareket etse şu sahibin bostanında tasarrufu tazyik olunmuş mu olur.

Meahaza kıyas meal far kadar zira padişah mülk ve teb'aya bostan gibi malik değildir. Ancak emanete müdir ve nazırdır. Nitekim Hazreti Ömer (r.a) hilafetinde "ene kemenzileti veliyyil yetim" buyurmuşdur ki ben halifeyim yetim ve sabi menzilesindeyim demektir. Bir vasinin yetim hakkında caiz olmayan tasarrufatı mu'tediyesi ta'til edilse vasinin tasarruf-u meşru'ası tazyik olmak mı lazım gelir.

Akvamül Mesalik de İbnül Arabi hazretinden nakletti. İmamü müşarün ileyh varidat-ı şer'iyyenin beytül male vefa etmediği vakit nasdan alınacak mağarım hakkında buyurur ki "cehren alınmalı serran değil. Adaletlü harç edilmeli ihtiyar ve tercih ile değil. Rey-i cemaatle sarf olunmalı istiklal ile değil." İşte imamet için tasarruf i'tikad eden zevat rey-i cemaatle idarei mayeyi tasarrufu imama mani addetmiyorlar.

Halkımızda istidad yokdur diyolar, bu pek çürük zira şimdi medeniyetde terakki etmiş bazı milletlerin ibtidai emirde yani usül-ü meşveret tanzimine hin'i mübaderetlerinde ammesinin müstahzir olan isti'dadile bugünkü bizim ammemizin isti'dadı muvazene olunsa elbet biz daha müteaddidiz. Şimdi onlarda görülen temeddün ve tefevvuk hep usül-ü meşveret tanzimatının netayicidir.

Biz ki müslümanlarız müslümanlar ki vaktile cenah temeddün-i İspanyadaki Tac nehrinden ta Hinddeki Ganç nehrine kadar temdid etmişler ve aleme medeniyet saçmışlardır. İşte bizim tarihlerimiz ve asar-ı eslafımız bizim dinimize terakki nakş etmiştir. Hususen dinimiz ve şeriatimizden hürriyet ve himmet esaslarını i'timada telakki etmeyiz. Hele bir kere esaret cenderesinden kurtulalım mesleki hürriyete bila mani' sülük edelim elbet ve elbet dinleri tebettül ve ruhbaniyet üzere mebani olan ve yalnız usul-ü meşveret tanzimatile yakın vakitlerde büyümeye başlayan Avrupalılar gibi ağır gitmeyiz. Gerçek himmeti mahsusamıza işte mayemiz ve şer'imiz iki adil-i şahiddir.

Haydi farzedelim ki istiklal tarafdarlarının ze'mi gibi Osmanlıların ammesi sabi-yi gayri reşid menzilesinde olsun ya bu sabinin mesalihine mür'aat ve sabinin vazifesi değil midir.

Bu mür'aat ise bir kaidei meşru'a üzere müesses ve mukayyed olmadıkça mür'aat mı add olunur. Kaide-i meşru'a üzere müesses ve mukayyed olacak mür'aat bizim dediğimiz usül-ü meşveret demek değil midir yine matlub-u biaynihi mutlakadır. İ'tizar ve te'vil abesdir.

Cevabür Rabi'

Avrupa'da olduğu gibi işler sürünür şüphesidir. Faslı vaki'ada vuku' bulacak tatvil elbet ya işin icabındandır yahud hakim ve memurun arz veya cehaletindendir. Kısm-ı evvelden iştika etmek cehalet veya tecahüldür kısm-i saniden iştika ise matlub olan usül-ü meşveret nizamına varid değildir. Ancak memurlarda ehliyet aramayan devlet raci'dir. Haydi şu şüphenin ashabile tenazül edip hakk verelim ne lazım gelir. Gayet ma fil bab vakiat-ı şahsiye faslonulacak mevali-i ve mehakimi Avrupa nizamı üzere yapmayalım. Esreğ' zamanda fasl-ı mukadder olacak bir kaide üzere tahsis edelim mi diyecekler. İşte daha a'la. Fakat onu teslim etmeğimizle usül-ü meşveret talebinden vazgeçmemiz neden lazım gelsin ki bu usül ile vükelanın ve valilerin mal ve ırz ve can üzerine tasarrufat-ı mutlaka elleri kesilse gerektir. Hele ibtida şu kesilsin sonra başka işlerin hepsine çare bulunur.

Cevabül Hamis

Usül-ü meşveret üzere hükümet mukayyide haline girmek tezyid-i mesarif mucib olur şüphesidir. Heyhat heyhat. Keyfin sarfiyatı nerde şer'in sarfiyatı nerde. Meşveretle bunca israfın önü alınmak faidesi bihakk ba'zı memur ve meclis tavzif etmek masrafından ehven mi görülüyor.

Hatime

Şu sözle hatmi kelim ederim ki bu yaşıma kadar nerde bir diyanetli himmetli akıl gördüm ise onu meşveret taraftarı gördüm onu meşveret taraftarı buldum.

Ve nerde bir takvasız ve himmetsiz hamiyetsiz şahsından ve keyf ve hevesinden başka bir de hizmetsiz gördüm ise onu istikla ve istibdad muhibbi buldum ve türlü türlü i'tirazlarla milletimizi ve teb'amızı usül-ü meşveret nizamından tenfir eder gördüm.

Fakat meselenin asıl canlı yeri şu gelen sual ve cevabdır.

Sual

Anladık usül-ü meşveret veya diğer ta'birle millet meclisi lazım. Bu vasıta ile devletin hukuku himaye ve milletin hukuku vekaye olunacak. Gayet mafil bab ıtlak ve istiklalden kurutulup hükümetimiz (hükümet-i mukayyide) olacak fakat bir hükümeti takyid için evvela bir kayd lazım. Ednadan a'laya kadar cümlelerin başını kangı kayda bağlamalı şu zamana kafi bir fikh kitabı mı var yoksa mükemmel kanunname mi var ki devlet bugün idare-i meşruta ile ilan edecek kadar olsa "idareimiz felan kitabda yazılı olan hududa riayetle olacaktır" deyu bir beyan buyurulsun bu bir.

İkincisi böyle bir usülün iktizasındandır ki devletin toprağına ayak basanların kaffesi o kanuna tabi' olsun. Kimse müstesna tutulmasın. Halbuki ecnebi devletler teb'alarını hükümetlerimize yollamıyorlar bizim şer' ve kanununumuzla hükme razı olmuyorlar şüphe yok ki ecnebilerin bu hareketleri usul-ü meşruta üzere terakkimize mani'dir.

Üçüncüsü sualsiz hesabsız halkın malını yemeye alan memurlar ve zorbalı bu usul-ü adileyi halka çirkin göstermeye çalışıyor. Devlet yeni şeriat yapmağa kalkışmadı maşallah. Fena olacak felan diyerek ahaliyi tenfir ediyor. Dördüncüsü haydi bu mahzurların hepsine mukavemet olunarak şu usül meydana çıkarılsın ya bu usülü icra için kimin ve kangı zatın eline teslim etmeli ki onun hüsn-ü isti'malinden halk muhsinat müşahade etsin. Devlet tanzimat icra edecek oldu işlerine yaramayan müfsidler halkı ayaklandırdılar. Bereket versin ki olvakt Arif Hikmet Bey gibi a'lem ve adl merci-i ümmet ve hami-i şeriat zat idi taşralar çıkıp ahaliye va'z ve nasihat ederek tanzimatın müstelzem olduğu adaleti tefhim etdi ama hain ve gafil memurlar tanzimatı öyle suisti'mal etdiler ki ahaliye çirkin gösterdiler hala halkımızın tanzimat

dendikçe tüyleri ürperir.Devlet umur-u nafi'a ve meavir meclisleri açdı böyle yapmağa memur olanlar böyle bedeli deyu ahaliden topladıkları paraları yutdular. Böyle yapmak nizamını halka para kapmak tuzağı gibi gösterdiler. Eğer hal bu dediğim merkezde olmayaydı ellibeş tarihinden beru tanzimat evvelch tesis eder idi ki bugünkü günde vükela-yı devlet sualsiz hesabsız yaşayamaz ise keyfe ma yeşa saltanat süremez idi.

Cevab

Bir mükemmel kitab yazılncaya kadar şimdiki hal ile bakaya mütekeffil olacak hiçbir medar yokdur. Devlet şimdiye dek a'meli iltizam eylediği feteva ve düstur üzerine (usul-ü meşveret) ilan etsin ve bu usül düstura zeyl edilsin. Biz şimdi cüzziyatı bırakalım. Evvel ba evvel vüzeranın valilerin canı kurtulsun. Bu usül şu vechle vaz' ve ilan olunduktan sonra hükümet-i mukayyidemiz zamanın havadis-i cedidesine kafi ve cami' olmak üzere bir kitab cem' ettirmek için İstanbul ve Mısır ve Tunus ulemasından zaman ve hale vakıf fukahayı ve icabı vakt iş içinde bulunarak tecrübe etmiş olan vüzera ve memurunu bir mahalde cem' edip ve onlardan bir mükemmel meclis teşkil edilip padişahımız ecdadı i'zamına iktida şer'i şerife tevfik ve hükmü zamana tatbik ettirerek bir feteva telif ettirsin. Zira şu zamanede müslüman devletini teb'ay-ı muhtelifesinin hukukunu muhafaza ile beraber idare edecek bir kitab öyle kalem oynatıvermekle ve ağza geleni söylemekle yazılamaz. Ta'rif ettiğimiz gibi büyük zatlardan mürekkeb cemiyete muhtacdır. Hukuk temin edecek böyle bir kitab meydana çıktıkdan sonra muhibbimiz olan ve sahihan terakki-i devletimizi isteyen düvel-i ecnebiye teb'alarını mahkemelerimize teslim ederler zira ihkakdan emin olurlar. Evet düvel-i ecnebiye içinde teb'asını kanunlarımıza teslim etmeyeceğinden başka bizim teb'amızın ba'zı sınıfını bile ifsad edecek hainler bulunacaktır. Artık o makuleler bihakk müdafaa olunub kanunumuzu kabul etmeyenler toprağımıza kabul olunmazlar.

Menafi-i şahsiyelerini ibtal edecek böyle bir usülü adilenin zuhuru da halkı ifsada çalışacak memurlar ve zorbaların ika edecekleri fitneyi def'e işbu usul-ü adilenin hüsn-ü isti'mali kafidir bununla beraber diyaneti hamiyeti milliyesi olan alimler kitab yazar gazete yazar halka hakikat-i hali anlatır hangi devlet vardır ki yeniden va'z ettiği bir usülün tesisine kadar bu gibi mahzurlara mukavemet etmemiş olsun.

Dördüncü mahzur ki bu usul-ü adileyi kimin eline teslim etmeli ki hüsn-ü isti'maline tesis etsin denildi. Bunun cevabı Akvamül Mesalik'de mestur olduğundan işte aynile arabiyeden tercüme ettik.

"Mesalik-i İslamiye'de müstahdem olan memurları üç fırka görürüz. Birinci şunlardır ki usul-ü meşvereti sadıkane tahsin ederler ve bu usülün intac edeceği himmet ve hürriyet ve bil cümle teb'aca menafi'de kesret-i maslahatlarını kendilerinin hükümet-i mutlaka hizmetinde kazanacakları akçe, pohça, atıye, ihsan üzerine tercih ederler. İkinci fırka gayri farkdırlar hatta şimdiki idare ile o türlü idare beyninde çoklukla bir fark görmezler. Belki ba'zısı bu usul-ü adileyi ahir zaman bid'atlerden addederler. Eski usül üzere kalmağı tercih eylerler. Bu fırkanın zannının menşei fehimde kusurdur ve dünyanın ma'mur yerlerindeki rahat ve tefevvuhun bu usul-ü adileden tevellüd ettiğini bilmemekdir. Üçüncü fırka farikdirler ve bu usülden zuhur edecek menafi-i memleket ve devleti pek a'la anlarlar ancak hükümeti müstakilede mesuliyetsizce kazanageldikleri fevaid-i şahsiyelerini menafi-i ammeye tercih ederler.

Bunların şu hareketinin menşei mücerred-i diyanetde ve himmetde noksandır kadar ve dünyevi ve uhrevi a'vakibi mülahaza etmemekdir. Şu tefarik ve tasvir ma'lum olduysa usul-ü meşveret tanzimatı her ne kadar hüsn-ü tertib ve şer-i şerife ve muktezayı hale tevfikan nihayet derecede tehzib olunmuş olsa bile memalik-i İslamde tesis için birinci fırkanın ellerile icra etmedikçe muhsenatı anlaşılabilir ve hiç bir faidesi zahir olamaz. Diğer fırkaları böyle hizmet-i hayriyede istihdamdan matlubun hilafı hasıl olur başka bir şey görülmez. Hususen üçüncü hürriyet düşmanı olan fırka ki bu usülün belki de lağvına ba's olur. Zira himmet-i mahsusası usul-ü hürriyeti ve menafi-i ammeyi ta'tile münba'isdir

EK 3: Demokrat Kardeşler

Gazetemizin Fransızca bir bültenini neşretmekten maksadımız; müslüman Doğu'daki demokrasi temayüllerini Avrupa ve Amerika cumhuriyetlerine bildirmektir.

Maalesef, çok uzun müddet kanunlarımız; padişahların kaprisleriyle yürütülüp, fanatik ve zalim milletlerin kılıcı ile desteklenmiş barbarca ve fanatik (nizamlar hey'eti) sayılmıştır.

Müesseselerimiz, tamamen cumhuriyete uygundur. Bunu ispatlayabilecek durumdayız. Şayet islamlığını ilk zamanları birer fetih devresi olmuşsa (ve o da sadece Arapları askeri dehasına bağlıysa), bu çağlar aynı zamanda bir serbestlik devresi olmuştur.

Seçime dayanan halifelik sistemini kabul etmiş olduğumuz için, ilk şeflerimizden biri şöyle hitabetmişti: "Kardeşlerim bana güvenerek emanet ettiğiniz bu iktidarı kabul ediyorum. Şayet kötü idare edersem bana karşı

koyun." Ve meclis şöyle cevap verir: "Evet, elbette, sana karşı koyacağız; ve hem de gerekirse kılıçlarımızla..."

İlk şeflerimiz, sadece müslüman cumhuriyetinin reisleridir. Ve bu merhametli insanlar; beytülmalden birşey istemeksizin, çalışıp şahsi kazançlarıyla geçimlerini sağlarlar.

Şayet, daha sonra ahlak bozukluğu ve zorba idare halifeliğe hakim olmuşsa; bu da, Yunan demokrasisine zorbaları, Roma cumhuriyetine imparatorları getiren Fransız inkilabının ani sükutunu hazırlayan müşterek sebeplere dayanır.

Hiç kimse bize talihsizliğimizden dolayı serzenişte bulunamaz. Çünkü bugün bile hemen hemen her yerde bütün ahali bizimle aynı noktadadır. Bizim başımıza kakılacak husus; bu zorbalığı yıkmak için hiç birşey yapmamış olmamızdır. Hatta bu yüzden bile bize serzenişte bulunulamayacaktır.

Öyle bir saatteyiz ki, islamun demokrasi temayülleri yeniden uyanıyor; bir serbestlik ve terakki çağının öncüsü olarak bir gürlene iştiliyor.

Avrupalı ve Amerikalı kardeşler, siz hürriyet ve terakki uğruna mücadele ettiğiniz halde, biz de mücadeleye katılıyoruz.

Artık ebeddiyen, zorbalanın ve din adamlarının eseri olan asırlık kinleri, mazinin acı hatıralarını bırakalım.

Kardeşler çöl etrafında olduğu gibi, Okyanus etrafında da birbirimize ellerimizi uzatalım.

Hürriyeti fethetmek için birleşelim.

Eşitliğe ulaşmak için birlik olalım.

Kardeşliğin yeryüzünde hüküm sürmesi için birbirimizi sevelim.

Selam, demokrat kardeşler.

Komite adına -RATIB